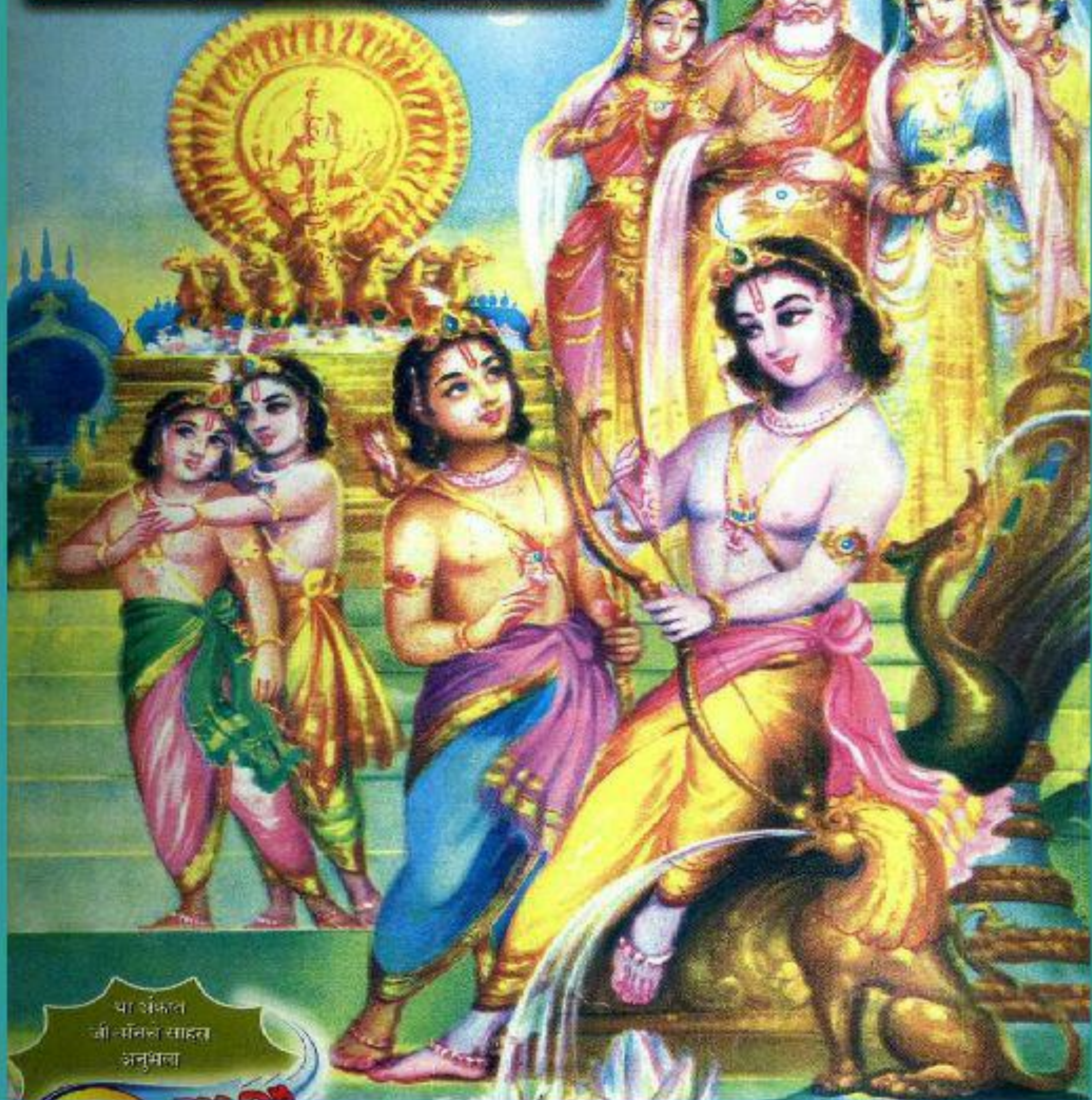
चांदोबा

वाचकांचे पान

आमच्या वाचकांच्या आग्रहाला मान देऊन आम्ही हे पान सुरुं करीत आहोत. वाचकांचे 'चांदोबा' बद्दलचे अभिप्राय व त्यांत सुधारणा व्हावी म्हणून मौलिक सूचनांसाठी ही जागा राखून ठेवली आहे. आम्हाला परखड समीक्षा हवी आहे, अर्थात योग्य त्यावेळी कौतुकाची थाप पाठीवर मिळाली तर कुणाला नको असते? आपली पत्रें मुद्देसूद व थोडक्यांत लिहावीत, अक्षर सुवाच्य असावे, व आपले संपूर्ण नांव, पत्ता (पिनकोडसह) अवश्य लिहावा.

नुकतेच आम्हाला बंगलोरहून 'इन्फोसिस'च्या सौ. सुधाताई नारायणमूर्ती यांचे एक पत्र आले. त्या पत्रानेच या पानाची सुरवात करताना आम्हाला फार अभिमान वाटतो आहे.

चंदामामामुळे मला गंधर्व, यक्ष, देव व राक्षस यांच्या वेगळ्या दुनियेची कल्पना करायला स्फूर्ति मिळाली आहे. निरनिराळ्या भागांतल्या लोककथामधून भारताच्या समृद्ध परंपरेची शिकवण आम्हाला मिळाली. माझ्या लहानपणी टीव्ही किंवा व्हिडियो नव्हता, त्यामुळे त्याकाळी वाचन ही एकमेव करमणूक होती. दर महिन्याला सुंदर कथा व रंगीबेरंगी चित्रांनी नटलेल्या चंदामामाची मी आतुरतेने वाट बघत असे. फक्त आपल्याच देशांतल्या गोष्टी नव्हेत, तर इतर अनेक देशांतल्या गोष्टींशी आमची ओळख चंदामामामुळे झाली.

चंदामामा हे नुसतेच चांगले वाचन नव्हते, तर त्याकाळांतली जीवनमूल्यें त्यांतून प्रतीत होत होती. उदा. "सुईतून सुबत्ता" या गोष्टींत कृतज्ञता व प्रामाणिकपणा यांचा परिणाम दाखवला होता. अशा कथा नुसत्याच नीतीकथा नव्हत्या, तर आमच्या मानसिक जडणघडणीत त्यांचा मोलाचा वाटा होता. माझ्याबरोबर अनेक वाचक याबाबतीत माझ्याशी सहमत होतील. कदाचित यांतलीच थोडीफार शिदोरी आम्ही तरुण पिढीलाही पोंचवली असावी.

इतक्या दशकांनंतर देखील आजही मी त्याच उत्सुकतेने चंदामामाची वाट बघते. तो वाचत असताना मी माझ्या बाळपणांत हरवून जाते. अरबी चोरांच्या कथा, वेताळ कहाण्या, तीन राजकन्यांची कहाणी, कांचिना कोटे सारख्या कित्येक गोष्टी मला चांगल्याच आठवतात.

त्यांतल्या गोष्टी अजूनही तशाच आकर्षक व रंगीन आहेत.

लक्ष्मीपतीचे भाग्य

लखनपुर गांवात लक्ष्मीपती नांवाचा एक शेतकरी रहात होता. त्याची बायको आणि एक पंधरा वर्षाची मुलगी, एवढंच त्याचं कुटुंब होतं. आजोबा आणि वडिलांकडून मिळालेली पांच एकर सुपीक जमीन, एवढीच काय ती त्याची मालमत्ता होती. जवळच्या पर्वतातून खळाळत येणारा एक झरा त्याच्या शेतांमधून पुढे वाहात जात होता. पण तेथे तीन चार वर्षांपासून पाऊस न पडल्याने तो झरा जवळजवळ कोरडा पडला होता.

झऱ्याला भरपूर पाणी होते, तेव्हां इतर खेडुतां-प्रमाणेच तोही आपल्या शेतांतून पिके घेऊन आपल्या गरजा भागवत असे. आता पाण्याचीच कमतरता मासूं लागल्याने, गांवातील बरेचसे लोक मोलमजुरी करुन उपजीविका करावी, ह्या हेतूने गांव सोडून जाऊं लागले.

परंतु लक्ष्मीपती मात्र, ज्याच्याविषयी त्याने बरंच काही ऐकलं होतं, अशा दंडकारण्यांत सांपडणाऱ्या हिरेमाणकांविषयीचा विचार करुं लागला. मागच्या महिन्यांत घरासाठी आवश्यक सामान आणण्यासाठी तो शहरगावी गेला होता, तेव्हां वाटेत एका धर्मशाळेत तो थांबला होता.

त्याच वेळेला तिथे उतरलेले इतर प्रवासी ह्या हिरे माणकांविषयी आपापसांत बोलत होते. तेव्हां त्याने नीट लक्ष देऊन त्यांचे बोलणे ऐकले.

त्यांच्यातील एक प्रवासी दीर्घ सुस्कारा टाकत बोलला, "कांही म्हणा, पण आपले नशीब मात्र जोरावर पाहिजे हं. अलीकडेच माझे दूरचे तीन नातेवाईक त्या दंडकारण्यात गेले, पण त्यांच्यातील फक्त एकालाच हिरे माणकं सांपडली. बाकीचे दोघे निराश होऊन घरी परतले."

दुसऱ्या एका प्रवाशाने म्हटले, "ज्यांना कोणाला स्वतःचं नशीब आजमावून पाहायचं असेल त्याने घर सोडून तेथे जायचे धाडस केले पाहिजे."

बाकी प्रवाशांनीही त्याच्या बोलण्यास दुजोरा दिला. सगळ्यांचेच म्हणणं होते की 'कांही मिळवायचे असेल तर कांही तरी गमवावे लागते'. त्यांचे बोलणे लक्षपूर्वक ऐकल्यावर लक्ष्मीपतीने मनाशी एक निर्णय घेतला.

शंभु दास

घरी परतताच त्याने आपल्या बायकोला बोलावले आणि धर्मशाळेत ऐकलेल्या गोष्टींचा थोडक्यांत खुलासा करून म्हटले, "थोडे दिवसांसाठी तू आपल्या भावाच्या गांवी जाऊन तिथेच राहा. त्या हिरेमाणकांबाबत आपले नशीब आजमावून मी परत येतो."

लक्ष्मीपतीच्या बायकोला चांगलंच माहीत होतं की आपला पत्नी हट्टी आहे, म्हणूनच नवऱ्याच्या नकळत तिने आपल्या भावास ही बातमी कळवली. मेव्हण्याने लक्ष्मीपतीस समजावत म्हटले, "पंत, आपला निर्णय मला अजिबात योग्य वाटत नाही. भलताच मोह नि आशा शेवटी त्रासाला कारणीभूत होतात. दंडकारण्यात जायचा विचार सोडून द्या. इथे तीन चार वर्षे पाऊस पडला नाही, ह्याचा अर्थ असा नाही की याही वर्षी पाऊस पडणार नाही. तुम्ही निराश होऊ नका."

तरीसुद्धां आपल्या मेव्हण्याचे बोलणे न ऐकता लक्ष्मीपती दंडकारण्याकडे जाण्यासाठी निघाला. तेथे पोचल्यावर इतर कांही लोकांबरोबर हिरे माणके मिळवण्याचा प्रयत्न सहा महिन्यांपर्यंत करीत राहिला. परंतु तेथे त्याला कांहीच मिळाले नाही. शेवटी आजारी पडून तो घरी परतला.

त्याला बरे होण्यासाठी दोन आठवडे लागले. एवढ्यांत तिथे पाऊस पडायला सुरवात झाली. झरा पुन्हां खळाळत वाहूं लागला. त्याच्या प्रवाहाबरोबर छोटे छोटे दगड, खडे वाहात येऊं लागले.

झऱ्याचे पाणी वाढतच गेले. त्यामुळे लक्ष्मीपतीच्या शेतांतही गुडघ्याएवढे पाणी सांठले. ह्या एवढ्या पाण्यांत नांगरणे शक्यच नव्हते. म्हणून त्याने शेताच्या कडेचा बांध तोडून टाकला. शेतांत प्रवाहाबरोबर येणाऱ्या छोट्या दगड धोंड्यांना तो बाहेर फेकूं लागला. अन् तेव्हां अचानक त्याला जाणवले कीं इकडे तिकडे विखुरलेल्या दगड गोट्यांत दोन खडे चमकत आहेत. ते दोन चकाकणारे खडे त्याने घरी नेऊन आपल्या मेव्हण्यास दाखवले. थोडा वेळ आपल्या तीक्ष्ण नजरेने बारकाईने निरीक्षण करीत त्याने म्हटले, "हे तर अशुद्ध रूपातील हिरे आहेत. पहा पंत, दुसरी तिसरीकडे कुठेच नाही. पण तुमचे भाग्य तुमच्या शेतांतच दडले आहे."

थट्टा मस्करी

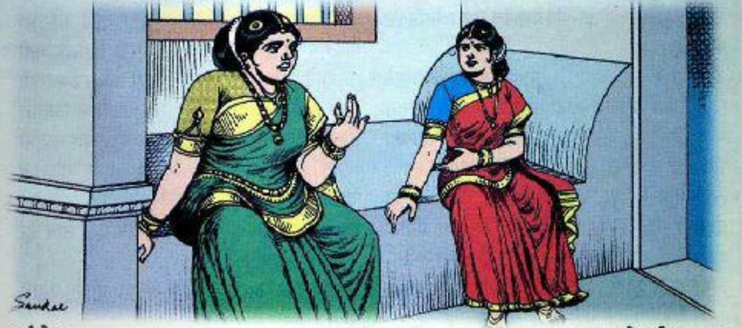
चारुलता आणि हेमलता एकमेकींच्या शेजारी रहात होत्या. दोघीही मध्यम वयाच्या होत्या. शिकल्या सवरलेल्या होत्या. दोघींचेही नवरे कुशल व व्यवहारचतुर असल्याने व्यापारांत भरपूर पैसा कमवीत होते.

जेव्हां दोघींचे नवरे आपापल्या कामावर जात, तेव्हां दोघीही भराभर घरकाम उरकण्याच्या मागे लागत. घरातली कामे आटपताच दोघीही जवळच्या ओट्यावर बसून गप्पाटप्पा करीत असत. वरवर पाहता दोघीही जिवलग मैत्रिणी आहेत असे वाटे. पण दोघीही एकमेकींची मस्करी करण्याची संधी सोडत नसत.

एक दिवस संध्याकाळी आरामांत बसून गप्पा मारताना, बोलता बोलता चारुलता आपल्या पतीविषयी म्हणाली, 'अलीकडे कांही दिवसांपासून माझा नवरा माझ्यावर पहिल्यासारखे प्रेम करत नाही, माझी कदरही करत नाही."

हेमलताने मनोमन विचार केला की हिला चिडवण्याची ही आयतीच संधी मिळाली आहे. म्हणूनच मनाशी कांही विचार करीत तिने म्हटले "असं आहे कां? नाहीतर बघ माझ्या नवऱ्याचे वागणं! तुझ्या नवऱ्याच्या वागणुकीच्या अगदी विरुद्ध. माझ्यावर ते पहिल्यापेक्षा जास्तच प्रेम करुं लागले आहेत. माझी अगदी चांगलीच कदर करतात. प्रत्येक दिवशी माझ्यासाठी कांही ना कांही भेटवस्तू आणतात." हे ऐकताच चारुलताने मोठ्या ठसक्यांत म्हटले, "हो तर! न आणायला काय झालं? तुझा नवरा तर जुन्यापुराण्या वस्तूंचाच व्यापारी आहे ना?

ह्यावर मात्र हेमलत्ता निरुत्तर झाली.

स्वतःच निर्णय घ्यावा

लक्ष्मीपुरी नावाच्या एका छोटयाशा गावात राम, सोम आणि करण नावाचे तीन मित्र रहात होते. तिघेही शेतकरी होते. त्यांच्यातील राम आणि सोम मोठे हुषार होते. करण त्यांच्या सल्ल्यशिवाय छोटेसे कामही करत नसे. मग ते शेतीविषयी असो वा घराशी संबंधित, मित्रांचा सल्ला घेतल्याशिवाय तो कोणत्याच निर्णयाप्रत येत नसे. करण बालपणापासूनचा मित्र असल्यामुळे त्याच्या विश्वासानुसार योग्य असाच सल्ला राम आणि सोम देत व त्याला मदत करत असत.

एके वर्षी पीकपाणी चांगले झाले. त्यामुळे राम आणि सोमला राजधानीतील वसंतोत्सवात भाग घेण्याची इच्छा झाली. जेव्हां ही गोष्ट करणला समजली तेव्हां तो त्यांना जाऊन भेटला व त्याने त्यांच्याबरोबर जाण्याचा आग्रह धरला. त्या दोघांनी त्याला समजावले की "लांबचा प्रवास आहे. जेथे आम्ही जाणार आहोत ती जागा नवीन, अनोळखी आहे. अशीही शक्यता आहे की आम्हाला कांही अनपेक्षित संकटाना तोंड द्यावे लागेल. तुला हे सारे जमणार नाही." मित्रांनी त्याला अशा तऱ्हेने बरेच समजावले पण तो आपल्या निर्णयापासून जराही ढळला नाही. त्याने निश्चयी स्वरात म्हटले, "तुम्ही दोघे बरोबर असताना, मला कसली भीती? मी तुमच्याबरोबर येणारच." दुसऱ्याच दिवशी तिघेही राजधानी-कडे जाण्यास निघाले.

सलग तीन दिवसांच्या प्रवासानंतर तिघेही एका जंगलामधून जात होते. दोन मोठ्या पर्वतांमधून एक छोटीशी नदी वहात होती. नदी पलीकडे जाण्यासाठी तिघेही तिथे बांधून ठेवलेल्या एका नावेत चढले. थोडे पुढे जातात न जातात तोच नदीला पूर आला. कुठेतरी मुसळधार पाऊस झाला होता, ज्यामुळे नदीचे पाणी वाढतच चालले होते. घाबरुन तीनही मित्रांनी एकमेकांना घट्ट पकडून ठेवले. प्रवाहाच्या वेगामुळे नाव दूर कुठेतरी वहात गेली.

कोणास ठाऊक, नाव किती दूरवर वहात गेली. पण तिघांनी शुद्धीवर येऊन डोळे उघडले तेव्हां ते एका बेटावर पोचले होते. त्यांना कडकडून भूक लागली होती पण कुठे जायची शक्तीच त्यांच्या अंगात उरली नव्हती. इतक्यात रामला समोर एक आंब्याचे झाड दिसले. त्याला खूप आंबे लगडले होते.

राम आंबे तोडणारच होता, इतक्यात "माझ्या परवानगी शिवाय कोण आंबे तोडत आहे?" असं म्हणून एक भूत उडी मारत खाली उतरले.

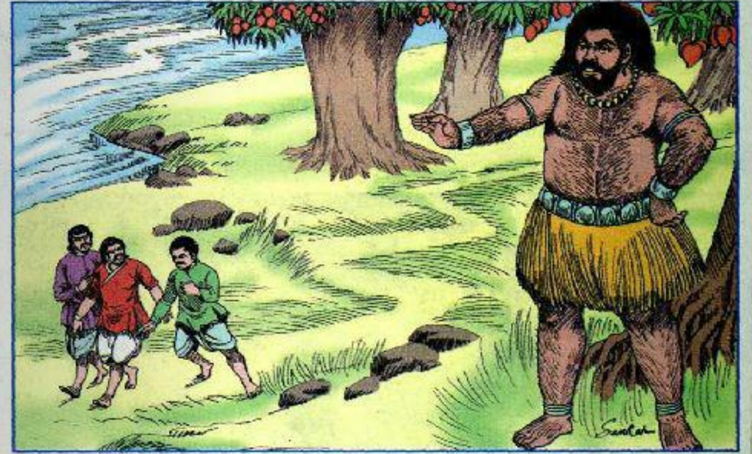
भूताला पाहताच तिघे मित्र खूप घाबरले. भीतीमुळे ते नदीत उड्या मारणार एवढ्यात गडगडाटी हंसत भुताने म्हटले, "घाबरू नका. इकडे या, मी तुम्हाला त्रास देणार नाही."

घाबरत घाबरतच तिघेही भुताजवळ गेले. भुताने विचारले, "तुम्ही या बेटावर कसे काय आलात?" जे घडलं, ते तिघांनी सांगितलं. त्यांच्या परिस्थितीची दया येऊन भुताने त्यांना आंबे खायला दिले. भूक भागल्यावर तिघांनी त्याच्याविषयी कृतज्ञता व्यक्त केली त्यांच्या साधेपणावर खूश होऊन भुताने म्हटले, "तुम्ही इथून पायी पायी चालत कुठेच जाऊ शकणार नाही. म्हणून मी तुम्हाला प्रत्येकी एक एक वरदान देतो. पण एक अट आहे. तिघांनी एकसारखा वर मागता कामा नये. मागा, काय पाहिजे?"

"मला माझ्या बायको मुलांजवळ पोचते कर" रामने म्हटले. दुसऱ्या क्षणी तो त्याच्या घरी पोचला.

"वसंतोत्सवात भाग होण्यासाठी निघालो होतो. तेव्हां मला राजधानीला पोचव." सोमने वरदान मागितले. भुताने त्याला त्वरित राजधानीला पाठवले.

आता वर मागण्याची करणची पाळी होती काय वर मागावा ह्याचा निर्णय तो घेऊ शकला

शांता आपटे

नाही. बाकी दोघे आपापले वरदान घेऊन निघून गेले होते. करण मोठ्या पेचात सांपडला, की मागून मागायचा तर कोणता वर मागावा? अचानक त्याच्या डोक्यांत एक विचार चमकून गेला.

"मला कांही समजलं नाही की काय वर मागावा? ह्यासाठी मला माझ्या मित्रांचा सल्ला घेतला पाहिजे. म्हणून त्या दोघांना इथे बोलवा."

दुसऱ्याच क्षणी भुताने त्या दोघांना तेथे हजर केले आणि ते स्वतः गायब झाले. दोन्ही मित्रांनी बरोबर ओळखले की असं का झालं असावं.

ते दोघेही करणच्या ह्या कृत्यामुळे दुःखी झाले आणि त्यांनी म्हटले, "ह्यामुळेच आम्ही तुला आमच्याबरोबर घेऊन यायला तयार नव्हतो. तू पण घरी जाण्याचे वरदान मागून घ्यायचं होतस. एवढीही अक्कल नाही का तुला? सल्ला मागण्यासाठी म्हणून आम्हाला इथे बोलावून आम्हाला तू परत संकटात टाकलंस. आता इथून घरी कसं बरं पोचणार?"

थोड्याच वेळांत भूत तेथे प्रकट झाले अन् त्याने म्हटले, "आपल्या मित्रांकडून सल्ला घेतलास?" करण गप्प उभा राहिला. भुताला पाहून दोघे मित्र खूष झाले आणि त्यांनी भुताला सांगितले, "प्रत्येक छोट्या छोट्या बाबतीत हा आमचा सल्ला मागत राहतो. प्रत्येक वेळी सल्ला मागणाऱ्या ह्याला आमच्या गांवातील वडाच्या झाडाखालील देवीच्या मंदिरासमोर नेऊन पोचव. तसंच आम्ही जे मागितलं त्याप्रमाणे आम्हाला तेथे पोचव. ही मदत जर आम्हाला करशील तर आम्ही जन्मभर तुझे ऋणी राहू."

भुताने हंसून करणला म्हटले, "सल्ला मागणे कांही चूक नाही. परंतु आपल्या चांगल्या वाईटाचा निर्णय आपण स्वतःच घेतला पाहिजे. बुद्धिहीन असल्याप्रमाणे प्रत्येक निर्णयासाठी आपण दुसऱ्यांचा सल्ला मागून स्वतःही संकटात सापडतो, आणि दुसऱ्यांनाही अडचणीत टाकतो." नंतर मात्र त्याने तिघांनाही त्यांनी इच्छिलेल्या स्थळी पोचवले.

आता मात्र करणला समजले की प्रत्येक बाबतीत दुसऱ्यांचा सल्ला मागणारा माणूस अडाणीच राहतो. 'माझ्या मूर्खपणामुळेच राम आणि सोम मला बरोबर नेऊ इच्छित नव्हते.' त्याने मनाशी निश्चय केला, "आता यापुढे मी माझी स्वतःची बुद्धि वापरीन आणि प्रत्येक बाबतित स्वतःचा निर्णय स्वतः घेईन."

भयंकर घाटी

4

(त्या विचित्र प्राण्यावर स्वार होऊन केशव डोंगरावर पळाला. तिथे एका गुहेत एका मांत्रिकाने कालभैरवाची तिथली मूर्ती दाखवली, त्याच्या डोळ्यांत, अरण्यांत जी गडबड चालली होती, तीही केशवला दिसली. एक भयंकर प्राणी, ज्याचे मस्तक मनुष्यासारखे होते आणि ज्याला वटवाघळासारखे पंख होते, तो प्राणी राजाच्या सैनिकांना पळवून लावत होता. त्यानंतर...)

ती भेसूर आकृति पाहून, आणि राजसैनिकांना घाबरवून, त्यांना अरण्यांत सैरावैरा पळायला लावत होती, ते पाहून केशवला फारच आश्चर्य वाटले. असला माणूस असूं शकतो हे त्याने कधीही ऐकलेले नव्हते.

पण असला भयंकर प्राणी मात्र तो आज प्रथमच पाहात होता. ते दृश्य खरंच होतं कीं मांत्रिकाने आपल्या मंत्रशक्तीने कांहीतरी भ्रम निर्माण केला होता? केशव चकित होऊन विचार करीत होता.

"वत्सा केशव, कालभैरवाची शक्ती पाहिलीस कां? आता तुझ्या पित्यावर कोणतेही संकट येणार नाही. राजाचे सैनिक मागे न पाहता ब्रम्हापुरला पळत सुटले होते. मी तुला अगोदरच सांगितलं होतं कीं तुझ्या पित्याचे रक्षण करणे ही माझी जबाबदारी आहे. आता तू तुझ्या खांद्यावरचे वस्त्र बाजूला कर. आणि संशयाचे निवारण कर." मांत्रिकाने सांगितलं.

केशवच्या मनांत मांत्रिकाविषयी कृतज्ञता

आपल्याला कांही त्रास देऊं शकणार नाही. इतकंच नव्हे, तर ज्या शक्ती मिळवण्यासाठी तो इतके प्रयत्न करतो आहे, त्याच शक्ती आपण मिळवूं शकूं. तो तुझा कसा उपयोग करणार आहे, ही गोष्ट....''

जयमल्लचे वाक्य संपण्यापूर्वीच आकाशांत वीज चमकली आणि प्रचंड गडगडाट झाला. आणि सारा डोंगर, एखादी नाव डगमगावी तसा हलायला लागला.

या स्फोटामुळे मोठेमोठे खडक खाली घसरायला लागले. ज्या खडकावर केशव व जयमल्ल इथे होते, तो हलायला लागल्याबरोबर ते दोघे तिथून पळाले. तेवढ्यांत गुहेतून ब्राम्हदंडी किंचाळत बाहेर आला.

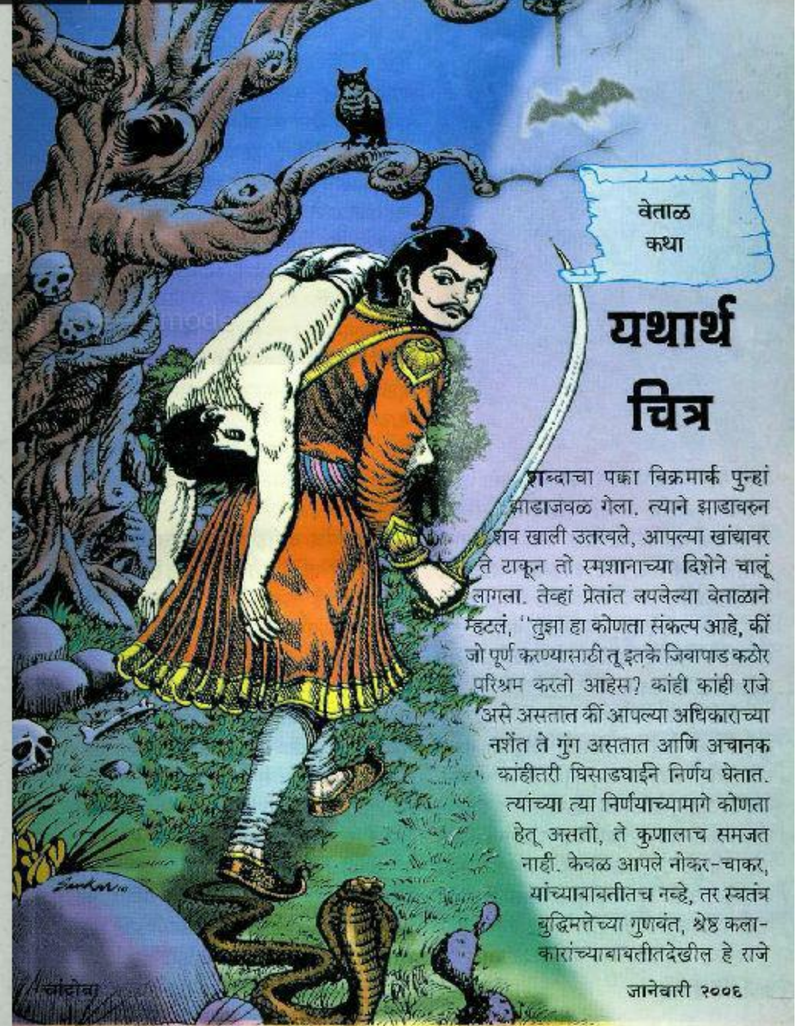
अरण्याच्या दिशेने पाहात तो ओरडला, ''हा... हा... कालभैरवाची ही अफाट शक्ती आहे! माझ्या मंत्राचा प्रभाव आहे! डोंगर हलायला लागलाय. मी मनांत आणलं तर पक्षी होऊन मला आकाशांत उडता येईल. आकाशांतून मी विजांचा चमचमाट करीन. ढगांना गडगडायला लावीन. मी प्रलय माजवीन. ते पाहा, ते राजाचे सैनिक डोंगरावर चढून येत होते, ते आता जीव मुठींत घेऊन पळत सुटले आहेत. मंत्रांनी भारलेले हे दगड यमदूतांसारखे त्यांचा पाठलाग करीत आहेत. आता ते या डोंगराकडे चुकूनदेखील कधी वळून पाहाणार नाहीत. हा: हा: हा:!''

केशव आणि जयमल्लने डोंगराच्या पायथ्याकडे पाहिले. खरोखरीच, कांही राजसैनिक घोड्यावर, व कांही पळत जाताना दिसत होते. एखादा मोठा भूकंप व्हावा, त्याप्रमाणे मोठेमोठे दगड मैदानात हालताना दिसत होते. त्यांच्या माऱ्याखाली कांही घोडेस्वार आणि कांही पायदळांतले सैनिक जखमी होऊन विव्हळत पडले होते.

कांही वेळ केशव स्तब्ध होऊन उभा होता. तो भयंकर देखावा पाहून तो जणूं बधिर झाला होता. तितक्यांत मांत्रिक ब्राम्हदंडीने आज्ञा केली, ''शिष्या, आपल्या केशवला अंगावर डाग असणाऱ्या वाघांच्या गुहेसमोरच्या हत्तींच्या तलावांत स्नान करायला लावून घेऊन ये. आता आपल्याला सूर्यास्त झाल्यावर बरीचशी कामे करायची आहेत.''

(अपूर्ण)

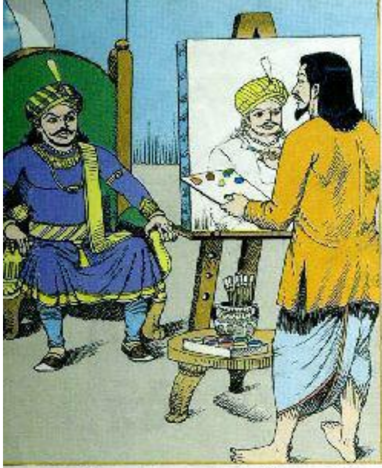

वेताळ कथा

यथार्थ चित्र

शब्दाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला. त्याने झाडावरुन शव खाली उतरवले, आपल्या खांद्यावर ते टाकून तो स्मशानाच्या दिशेने चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत लपलेल्या वेताळाने म्हटलं, ''तुझा हा कोणता संकल्प आहे, कीं जो पूर्ण करण्यासाठी तू इतके जिवापाड कठोर परिश्रम करतो आहेस? कांही कांही राजे असे असतात कीं आपल्या अधिकाराच्या नशेंत ते गुंग असतात आणि अचानक कांहीतरी घिसाडघाईने निर्णय घेतात. त्यांच्या त्या निर्णयाच्यामागे कोणता हेतू असतो, ते कुणालाच समजत नाही. केवळ आपले नोकर-चाकर, यांच्याबाबतीतच नव्हे, तर स्वतंत्र बुद्धिमत्तेच्या गुणवंत, श्रेष्ठ कला-कारांच्याबाबतीतदेखील हे राजे

असा गैरव्यवहार करतात. केव्हां कुणाला शिक्षा करतील, आणि केव्हां एखाद्याचा सन्मान करतील. हे सांगता येत नाही. अशापैकीच राजा उग्रसिंह हा एक राजा होता. आपल्याच अहंकारात बुडलेला आणि अविवेकी निर्णय घेणारा होता. तुला सावध करावे म्हणून मी त्याची कहाणी तुला सांगतो ती लक्षपूर्वक ऐक." आणि वेताळाने पुढील गोष्ट सांगितली.

उग्रसिंह हा जयंतपुरचा राजा होता. तो एक कुशल राज्यकर्ता तर होताच, परंतु तो नेहमी रागावलेला, चिडलेला असे, मग तो दरबारांत असो, नाहीतर अंतःपुरांत असो! लहानसहान चुकांसाठी तो लोकांना कडक शिक्षा देताना मागेपुढे पहात नसे. त्यामुळे राजाच्या सेवकांच्या मनांत सदैव एक भीती असे. कोणत्याही कारणासाठी त्यांना शिक्षा होऊं शकली असती.

एकदा उग्रसिंहाच्या मनांत आपले चित्र काढवून घेण्याची इच्छा झाली. ही बातमी वाऱ्यासारखी पसरली आणि अनेक चित्रकार राजधानीत येऊं लागले. पण तेवढ्यांत राजाने दुसरी घोषणा केली कीं जो कुणी त्याचे चांगले चित्र काढील त्याला हजार मोहोरा मिळतील. पण जर राजाला ते चित्र पसंत पडलं नाही, तर त्या चित्रकाराला दहा फटके मारले जातील. राजा नेहमीच रागावलेला असे, त्यामुळे चांगलेचांगले चित्रकारदेखील मागे फिरले.

नागवर्मा हा चित्रकार राजाचे चित्र काढायला तयार झाला. राजमहालाजवळच त्याच्या राहाण्याची सोय करण्यांत आली. रोज चित्र काढण्यासाठी राजा थोडा वेळ चित्रकाराला देत होता. नागवर्माने एकाग्रतेने कांही काळ काम केले आणि चित्र पूर्ण झाल्यावर ते तो दरबारांत घेऊन आला.

चित्रावरचा कापडी पडदा बाजूला केल्यानंतर राजाने चित्र पाहिले व नाखूष होऊन तो ओरडला, "छी छी, हे कसलं चित्र? तू खरोखरीचा चित्रकार आहेस कां? हे माझं चित्र मुळीच वाटत नाही."

इतर मानकऱ्यांचेही असेच मत पडले. इतक्या मोठ्या चित्रकाराने असं चित्र कसं काढलं याचे त्यांनाही आश्चर्य वाटले.

नागराजला बक्षीस मिळेल अशी खात्री होती, पण त्याला फटकेच खावे लागले. त्याचा अपमान होऊन त्याला दरबारांतून निघावे लागले.

कांही दिवसानंतर विजय नांवाचा एक चित्रकार राजाला भेटून म्हणाला, "मी आपले चित्र बनवावे अशी इच्छा धरून आलो आहे. मला तशी परवानगी देण्याची कृपा करावी."

"फालतू माणसांसमोर उभे राहून त्यांच्याकडून चित्र काढून घेण्याबद्दल मला अतिशय चीड आहे. जर तुझे चित्र चांगले झाले नाही, तर तुला दुप्पट शिक्षा होईल. म्हणजे दहा नव्हे, तर वीस फटके मारायची शिक्षा होईल. ही अट तुला मान्य आहे कां?" राजाने गरजत विचारलं.

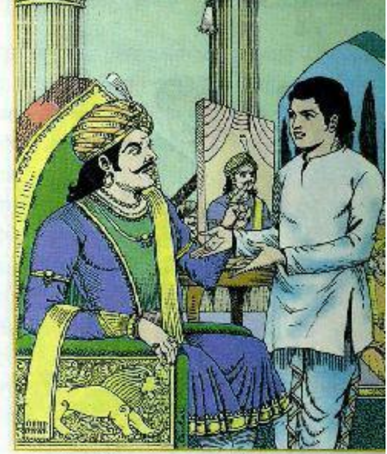
"होय, मान्य आहे महाराज." विजयने उत्तर दिलं आणि तो लगेच कामाला लागला. आठवडाभरातच त्याने चित्र बनवलं आणि दरबारांत ते राजाजवळ दिलं.

ते चित्र पाहून राजा फारच संतापला आणि म्हणाला, "मी इतका क्रूर आहे कां? तुझी इतकी धिटाई?"

"क्षमा असावी महाराज, आपलं यथार्थ चित्र काढावं हा माझा एकमेव हेतू होता. एखादे हरीण पाणी पितानादेखील घाबरते आणि त्याला पाण्यांतही श्वापदेच दिसतात. वाघ शांतपणे जरी खाली बसला, तरी त्याचे डोळे लालसर दिसतात आणि त्याचे स्वरूप भयंकर दिसते. ही त्यांची सहज लक्षणें आहेत. कोणत्याही चित्रकाराने ही सहजलक्षणें कधीही विसरता कामा नयेत." विजय नम्रपणे म्हणाला.

"पण त्याचा अर्थ असा नव्हे कीं तू मला इतकं क्रूर दाखवावंस. मनांत आणलं तर मी तुझा शिरच्छेद करूं शकतो." राजाने चडफडत म्हटले.

"ते मला माहीत आहे, महाराज. परंतु खरा कलावंत हा नेहमी खरं तेच सांगतो. जो सत्यावर विश्वास ठेवतो, त्याला कशाचीच भीती वाटत नाही. तरीसुद्धां, माझी एक लहानशी विनंती आहे. आपण जो कांही निर्णय घ्याल, त्याच्याअगोदर हे चित्र दरबारांतल्या सर्व सभासदांना दाखवण्याची

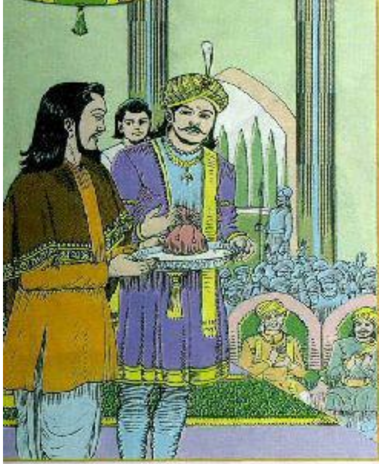

अनुमती द्यावी. कृपा करुन त्यांचेही मत आपण विचारावे."

राजाने चित्र दाखवून सर्वांना उद्देशून प्रश्न विचारला, "हे चित्र माझ्यासारखं आहे कां?"

राजा रागावून उभा राहिलेला होता, तसेच ते चित्र होते, म्हणून सभासदांना नाही म्हणता येईना. पण ते गप्प बसले होते, कारण होकार द्यायला ते घाबरत होते.

हे पाहून वृद्ध मंत्र्याने गंभीरपणे मत दिलं, "महाराज, हे चित्र अशा प्रकारे चित्रित करावं कीं नाही, याच्या औचित्याबद्दल मी कांही सांगू शकत नाही, पण हे चित्र हुबेहुब आपल्यासारखे आहे हे मात्र खरे आहे. आपल्या चेहऱ्याप्रमाणे आपली ढब, चेहऱ्यावरचे भाव व व्यक्तिमत्व हे यांत अगदी बरोबर चित्रित केलेले आहे." मंत्र्याच्या सांगण्याला दुजोरा देण्यासाठी सभासदांनी टाळ्या वाजवल्या.

क्षणभर राजाला कांहीच सुचेना. त्याने लगेच विजयला हजार मोहोरा दिल्या आणि ते चित्र आपल्या खाजगी दालनांत ठेवून दिले.

रोज सकाळीं राजा झोंपेतून उठल्याबरोबर त्या चित्राकडे लक्षपूर्वक पाहायला लागला. त्या चित्रांत जसा तो रागीट व तुसडा दिसत होता, तसे न दिसण्याचा तो प्रयत्न करुं लागला. शांत राहाण्याचा व शांत दिसण्याचा प्रयत्न करुं लागला. कधी नाराजीने उठला तरी त्या चित्राची आठवण होऊन तो सौम्य व विनम्र होऊं लागला. त्याचा हरघडी उसळणारा राग आता मावळायला लागला. त्यानंतर त्याने विजयला पुन्हां बोलावले व आपले आणखी एक चित्र काढायला सांगितले.

तेव्हां विजयने त्याला उत्तर दिले, ''महाराज, आता आपले चित्र नागवर्माने काढायचे आहे, मी नाही. जर आपण संमती दिलीत तर तो आपले एक अप्रतिम चित्र चितारील. त्याने काढलेले पहिले चित्र आपण पाहावे, नीट न्याहाळून पाहावे. म्हणजे त्यांतले आपले शांत, गंभीर रूप, व चित्रकाराचे कौशल्य आपल्या ध्यानांत येईल.''

आपल्या कलावंत साथीदाराबद्दल विजयने जे प्रेम व आदर दाखवला, त्याबद्दल राजाने विजयचे अभिनंदन केले आणि नागवर्माचे चित्र मागवून घेतले.

नागवर्माची चित्रकारी पाहून राजाने त्याची मनापासून प्रशंसा केली व त्याला बोलावून घेऊन त्याची शाही चित्रकाराच्या पदावर नेमणूक केली व त्याचा सत्कार केला.

वेताळाची गोष्ट संपल्यानंतर त्याने विक्रमार्काला म्हटले, ''राजा उग्रसिंह प्रथम नागवर्मावर खूप रागावलेला होता, कारण त्याच्या दृष्टीने ते चित्र अत्यंत भिकार व राजाची मानहानी करणारे होते. पण नंतर मात्र त्याच नागवर्माला आपले चित्र काढायला राजाने बोलावले. त्यापूर्वी त्याला फटक्यांची शिक्षाही दिलेली होती हे आपण लक्षांत घेतलं पाहिजे. अशा नागवर्माला राजाने शाही चित्रकार म्हणून नोकरी दिली व त्याचा सत्कारदेखील केला. हे सारं तुला विचित्र वाटत नाही कां? त्याच्या बेफिकीर स्वभाव व अविचारीपणाचीं ही लक्षणे नाहीत कां? ह्यातून या दोघा कलाकारांमधे श्रेष्ठ कोण याचा निर्णय राजाला करता येईना, म्हणून त्याने दोघांचाही सत्कार करून टाकला, असंच ना? माझ्या या शंकांची उत्तरे माहीत असूनही जर तू गप्प राहिलास तर तुझ्या मस्तकाचे तुकडेतुकडे होतील.''

विक्रमार्काने उत्तर दिले, ''राजा उग्रसिंह सुरवातीला संतापी होता हे खरं आहे, पण नंतर ज्या कांही घटना घडल्या, त्यामुळे राजाच्या स्वभावांत बदल झाला. विजयलादेखील कठोर शिक्षा देण्याची इच्छा होती. पण वयोवृद्ध मंत्री व इतर दरबारांल्या मानकऱ्यांचा अभिप्राय राजाला टाळता आला नाही. विजयला इनाम देणे त्याला भाग पडले. जेव्हां त्याने हळूंहळूं आत्मपरीक्षण करायला सुरवात केली, तेव्हां त्याच्या लक्षांत आले कीं चूक चित्रांत नव्हती; पण राजाचा स्वभाव व चेहऱ्यावरचे भाव तसेच होते. म्हणून राजाने आणखी एक चित्र बनवून घेण्याची इच्छा व्यक्त केली. जेव्हां त्याने नागवर्माचे चित्र मागवून घेतले आणि नीट निरखून पाहिले, तेव्हां त्याला दिसून आले कीं त्या चित्रांत अहंकार, दंभ, वगैरे अप्रिय भाव मुळीच नव्हते. दरबारी मानकऱ्यांनीदेखील राजाला कधी शांत, प्रेमळ शब्द बोलताना पाहिले नव्हते. म्हणून त्यांनीही त्या चित्राची स्तुती केली नाही. पण जेव्हां राजाचा शांत स्वभाव बनला, तेव्हां त्याचे स्वतःचे स्वाभाविक गंभीर, शांत रूप पाहून तो स्वतःच प्रसन्न झाला. म्हणून त्याने नागवर्माचा सत्कार केला. चांगुलपणा व मोठेपणा ओळखण्यासाठी, पाहाणाऱ्याच्या स्वभावांत देखील त्याचा थोडाफार अंश असावा लागतो, तरच ते शक्य होतं. जेव्हां राजा तापट आक्रस्ताळा होता, तेव्हां त्याला आपले धीरगंभीर, शांत चेहरा असलेले चित्र मुळीच आवडलेले नव्हते. आता राहिली चित्रकारांची कथा! ते दोघेही श्रेष्ठ आहेत. हुबेहुब चित्र काढण्यांत विजय कुशल आहे तर व्यक्तीमधले दोष वगळून, ते सुधारुन, चित्र चांगले करण्यांत नागवर्मा हुशार होता. म्हणून एका आदर्श राजाचे चित्र त्याने काढून उग्रसिंहापुढे ठेवले. दोन्ही चित्रकारांचा सन्मान करण्यांत राजाने आपली बुद्धिमत्ता व विवेक यांची ओळख करुन दिली. त्यांत कोणत्याही प्रकारचा अविचारीपणा नाही.''

राजाचे मौनभंग करण्यांत सफल झालेला वेताळ शवासहित गायब झाला आणि पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

(काशीभट्ट शशिकांत यांच्या रचनेवर आधारित)

उंदीर आणि मुंग्यांची राजपुत्राला मदत

प्रतापगड राज्यावर एके काळी महेंद्रप्रताप राज्य करीत होता. तो एक हुशार व लोकप्रिय शासक होता. त्याला प्रतापवर्मा नांवाचा एक मुलगा होता. हा राजपुत्र नम्र व दयाळू होता आणि म्हणूनच जनतेचा लाडका होता. त्याला प्राणी आवडत. तो नेमबाजींत प्रवीण होता, परंतु तो कधीही शिकार खेळायला गेला नाही.

एके दिवशी, तीन अनोळखी पुरुष दरबारांत आले. त्यांना कांही अद्भुत शक्ती प्राप्त होत्या असे ते म्हणत होते. त्यांचे अनुभव ऐकताना प्रतापवर्मा रोमांचित झाला. त्यांच्यापैकी एकजण धनुर्विद्येंत प्रवीण होता, दुसरा वाऱ्यासारखा जलद पळूं शकत होता आणि जे इतरांना दिसूं शकत नाही ते पाहाण्याची शक्ती तिसऱ्याला होती.

या अनोळखी लोकांबरोबर राजपुत्र बराच वेळ घालवत असे. त्यांच्या सहवासांत प्रवासाला जावे अशी त्याला इच्छा झाली. राजपुत्राने पित्याची परवानगी मागितली. सुरवातीला राजाला ही कल्पना रुचली नाही, कारण आपल्या राज्याबाहेर राजपुत्राने जावे हे त्याला मान्य नव्हते. पण त्या तिघांनी राजपुत्राचे आपण जिवापाड संरक्षण करूं अशी खात्री दिली, तेव्हां कुठे महेंद्रप्रतापने मुलाच्या इच्छेला मान्यता दिली.

दुसऱ्याच दिवशी प्रतापवर्मा आपल्या नव्या मित्रांच्या सोबतीने प्रवासाला निघाला.

ते जात असताना वाटेत एक उंदीर पाण्याने भरलेल्या बिळांतून बाहेर येण्यासाठी धडपडत होता, तो राजपुत्राला दिसला. त्या चिखलांतून तो बाहेर यायचा प्रयत्न करी, पण दरवेळेला त्या निसरड्या

कांठावरुन तो परत पाण्यांत पडत होता. राजपुत्राला त्याची दया आली. त्याने त्या खड्ड्यांत एक बाण सोडला. उंदराने तो बाण दांतात पकडला आणि त्याच्या आधाराने तो पाण्याबाहेर येऊं शकला.

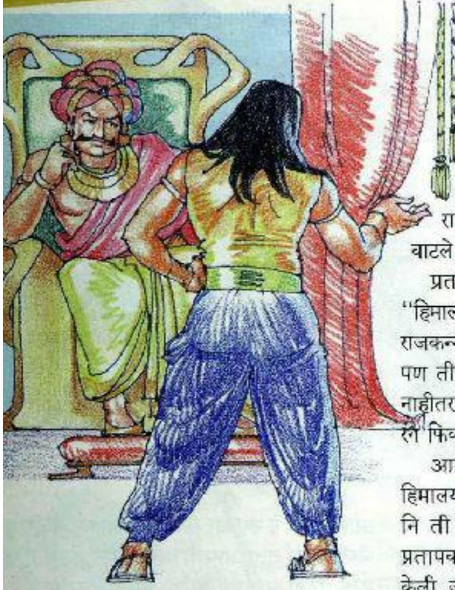
राजपुत्राच्या प्रेमळ चेहऱ्याकडे पाहात तो उंदीर म्हणाला, "हे राजकुमार! माझा प्राण वांचवल्याबद्दल मी तुझा आभारी आहे. मी उंदीरराजा आहे - साऱ्या उंदरांचा राजा. आजपासून माझ्या राज्यांतले सगळे उंदीर तुला गरज पडेल तेव्हां तुझ्या मदतीला येतील. तू फक्त जमिनीवर आडवा पड आणि मला हांक मार. आम्ही सगळे आमच्या बिळांतून बाहेर येऊं."

उंदीरराजाकडे पाहून राजपुत्राने हंसून मान डोलावली व तो पुढे निघाला. चौघे मित्र थोड्या अंतरावर गेले असताना प्रतापवर्माला मुंग्यांची एक रांग शिस्तीने जात असताना दिसली. अचानक जवळच्याच एका घरांतून कुणीतरी बाहेर आले आणि मुंग्यांकडे न पाहाता त्याने पाण्याचा हंडा आणून रिकामा केला. त्यांत बऱ्याच मुंग्या मेल्या व कांही वाहाणाऱ्या पाण्यांतून जीव वांचवण्याचा प्रयत्न करीत होत्या.

प्रतापवर्मा थांबला. त्याने जवळच्याच एका झाडाची कांही पाने तोडली आणि पाण्यांत अलगद सोडली. ज्या मुंग्या जिवंत होत्या त्यांना त्या पानांवर चढता आले. पाने वाहात वाहात जमिनीला टेकली तेव्हां मुंग्याही मातीत परत येऊं शकल्या. त्या थांबून म्हणाल्या, "अरे राजकुमार! आम्ही तुझे हे उपकार कधीही विसरणार नाही. जेव्हां केव्हां तुला आमची गरज लागेल, तेव्हां तू फक्त टाळी वाजव, आणि आम्ही तुझ्याकडे येऊं."

उंदीर राजाकडे पाहून राजपुत्राने हंसून मान डोलावली व तो पुढे निघाला.

दुसऱ्या दिवशी प्रतापवर्मा आणि त्याचे मित्र चंद्रपूर शहरांत पोंचले. तिथे रात्रीं मुक्काम करावा म्हणून ते सोईस्कर जागा शोधत होते. त्या दरम्यान त्यांना माहिती समजली कीं तिथला राजा चंद्रसेन हा एक दुष्ट व जुलमी राजा होता. त्याची मुलगी चंद्रमती ही अतिशय सुंदर होती. तिच्याशी विवाह करण्यासाठी अनेक राजपुत्र येत होते, त्यांना राजाने तीन कामे करायला सांगितली. ती पूर्ण झाली तर त्या राजपुत्राला चंद्रमतीचे

पाणिग्रहण करायची संमती चंद्रसेन देणार होता. त्या सगळ्या अयशस्वी राजपुत्रांना राजाने तुरुंगात टाकले. त्या राजपुत्रांचे वडील येऊन आपापल्या पुत्रांची सुटका करण्यास चंद्रसेन राजाला त्यांनी विनंती केली होती. पण चंद्रसेनने त्याला साफ नकार दिला. प्रतापवर्माने विचार केला कीं त्या राजपुत्रांना कैदेतून सोडवण्यासाठी तरी आपण प्रयत्न करायला हवा. राजकन्येशी विवाह करण्यांत त्याला कांही विशेष रस नव्हता.

दुसऱ्या दिवशी प्रतापवर्मा चंद्रसेन राजाला भेटायला गेला. राजा कांहीतरी अशक्य वाटणाऱ्या अटी घालेल याबद्दल आपल्याला कांहीच माहिती नसल्याचा त्याने बहाणा केला. आणि चंद्रमतीशी विवाह करण्याची इच्छा बोलून दाखवली. राजाने त्याच्या अटी सांगितल्या आणि मनांतून त्याला आसुरी आनंद झाला. कैदेतल्या राजपुत्रांच्या जोडीला हा आणखी एक राजपुत्र लौकरच गेला असता, असे राजाला वाटले.

प्रतापवर्माने पहिली अट विचारली, ''हिमालयांत सुंदर पिवळी फुले फुलतात. ती फुले राजकन्येच्या केसात घालण्यासाठी तू घेऊन ये. पण ती फुले सूर्योदयापूर्वी इथे यायला हवीत. नाहीतर सूर्याच्या पहिल्या किरणाबरोबर त्यांचा रंग फिका पडतो.'' राजाने सांगितले.

आता हे काम तर अशक्य कोटीतले होते. हिमालयांत कोण जाऊन ही फुले शोधून काढील नि ती तोडून सूर्योदयापूर्वी आणून देईल? प्रतापवर्माने आपल्या मित्रांशी सल्लामासलत केली. ज्याला दिव्यदृष्टी होती त्याने ती फुले कुठे उगवतात ती जागा सांगितली. जो वायुवेगाने पळूं शकत होता तो म्हणाला, ''तू चिंता करुं नकोस, राजकुमार! मी तिथे जाऊन ती फुले तुझ्यासाठी घेऊन येईन!'' तो लगेच निघाला. राजपुत्र व दोघे मित्र त्या विश्रामगृहांत वाट पाहात बसले होते. मध्यरात्रीपूर्वी एक मित्र राजपुत्राला म्हणाला, ''आपला सहकारी त्या जागी पोंचला आहे आणि तो फुले घेऊन परत यायला आत्ताच निघतो आहे!''

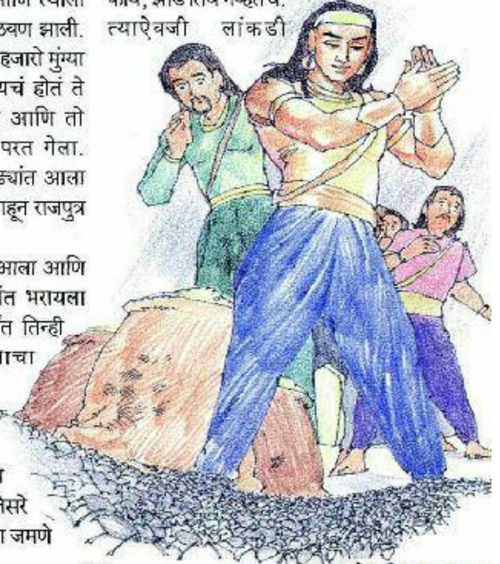
तो मित्र फुले घेऊन आला आणि सूर्योदय होण्यापूर्वीच प्रतापवर्मा घाईघाईने राजवाड्यांत राजाला भेटायला गेला.

जरी चंद्रसेनाने त्याचे हंसून स्वागत केले, तरी राजपुत्राने हे अवघड काम पूर्ण केले याचा राजाला विषाद वाटला. पण हे काम प्रतापवर्माने कसे पूर्ण केले हे विचारण्याचे धाडस राजाला झाले नाही. नंतर राजाने दुसरी अट सांगितली. त्याने नोकरांना धान्याच्या बियाण्यांची तीन पोती आणायला सांगितली. ती राजवाड्याच्या अंगणात ओतली व त्यांत माती मिसळली. ''आता हे बियाणं सकाळपर्यंत साफ करुन ठेव. तीन पोती भरून झाली पाहिजेत.'' राजाने आज्ञा केली.

ही अटदेखील अशक्य कोटीतली होती. प्रतापवर्माने क्षणभर विचार केला आणि त्याला चंद्रपुरच्या वाटेवरच्या मुंग्यांची आठवण झाली. त्याने तीनदा टाळी वाजवली आणि हजारो मुंग्या तिथे लौकरच जमल्या. काय करायचं होतं ते राजपुत्राने त्या मुंग्यांना सांगितले आणि तो आपल्या राहाण्याच्या ठिकाणी परत गेला. सकाळ होण्यापूर्वी तो परत राजवाड्यांत आला आणि तिथे त्या बियाण्याचा ढीग पाहून राजपुत्र खूष झाला.

लवकरच चंद्रसेन राजाही तिथे आला आणि त्याने सेवकांना ते बियाणे पोत्यांत भरायला सांगितले. शेवटला दाणा उचलेपर्यंत तिन्ही पोती गच्च भरलेली होती. राजाचा विश्वासच बसेना. पण हे कसं काय जमवलं, हे राजाला कांही विचारता येईना. ''ठीक आहे, राजकुमार प्रतापवर्मा, तू निश्चितच हुशार आहेस, पण आता मी जे तिसरे काम करायला सांगणार आहे, ते तुला जमणे शक्यच नाही. राजवाड्याच्या भिंतीबाहेर एक जुने उंच झाड आहे, ते आंतून किडलेले आहे. उद्यां सकाळपर्यंत त्या झाडाच्या खोडाचा संपूर्णपणे भुगा झाला पाहिजे. मात्र ते झाड तोडायचे नाही!''

राजपुत्र राजवाड्याच्या लोखंडी फाटकापलीकडे गेला व त्याने ते झाड बघितले. तो जमिनीवर झोपला आणि त्याने हांक मारली, ''उंदीर राजा, मला वांचवायला आता तूच ये.'' लौकरच शेंकडो उंदीर तिथे गोळा झाले आणि त्यांनी राजपुत्राने सांगितल्यावरुन झाड कुरतडायला सुरवात केली. राजपुत्र उठून तिथे सकाळी येऊन पाहातो तो काय, झाड तिथे नव्हतेच. त्याऐवजी लांकडी

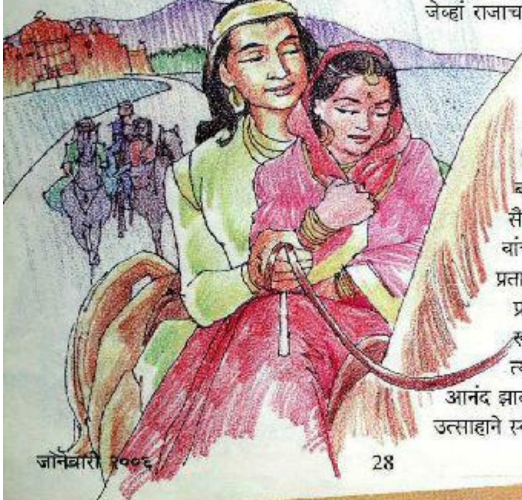
चूर्णाचा ढीग मात्र तिथे दिसत होता. राजपुत्र राजवाड्यांत गेला आणि त्याने राजाला भेटायची अनुज्ञा मागितली. राजा बाहेर आला तेव्हां त्याने द्वाररक्षकांना बोलावून राजपुत्र जे सांगतोय त्याबद्दल खात्री करुन घेतली.

"राजकुमार प्रतापवर्मा, तू माझ्या तिन्ही अटी पूर्ण केल्या आहेस. तेव्हां आता मीही माझा शब्द पाळीन. उद्यां माझ्या मुलीशी, चंद्रमतीशी, तुझा विवाह होईल. तेव्हां त्यासाठी तू तयार राहा." चंद्रसेन राजा म्हणाला.

पण होकार देण्यापूर्वी प्रतापवर्माने कैदेत खितपत पडलेल्या सर्व राजकुमारांची सुटका झाली पाहिजे म्हणून आग्रह धरला. प्रतापवर्मा अशी मागणी करेल याची चंद्रसेनला अपेक्षा नव्हती. तो प्रतापवर्मावर फार नाराज झाला.

परंतु चंद्रमती व प्रतापवर्माचा विवाह मात्र अत्यंत थाटांत साजरा झाला. विवाहानंतर प्रतापवर्मा लगेच प्रतापगडला जाण्यासाठी निघाला. सोबत त्याचे तिघे मित्र होते. त्यांनाही चंद्रसेनने घोडे दिले होते. ते नूतन दांपत्याच्या पाठोपाठ जात होते.

पण दुष्ट चंद्रसेनाचा डाव कांही निराळाच होता. त्याने आपल्या कांही सैनिकांना प्रताप-वर्माच्या मागून जायला सांगितले होते. दूर अंतरावर गेल्यावर सैनिकांनी प्रतापवर्मावर हल्ला करून त्याला व त्याच्या तिघा मित्रांना पकडून आणायचे, व राजकन्येला सुखरूप परत चंद्रसेनच्या राजवाड्यांत घेऊन यायचे, अशी राजाची आज्ञा होती. प्रतापवर्मा इतका हुशार व वरचढ ठरला होता, ते चंद्रसेनला अजिबात आवडले नव्हते. कैदेतल्या अनेक राजकुमारांना सोडून देण्याची प्रतापवर्माची अट चंद्रसेनला बोचली होती.

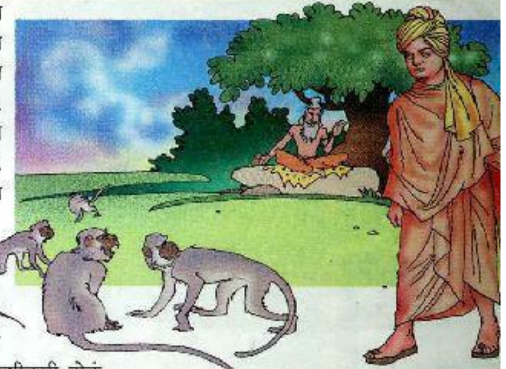

जेव्हां राजाचा हा दुष्ट कावा प्रतापवर्माला समजला, तेव्हां तो व त्याचा धनुर्विद्येंत प्रवीण असणारा मित्र, या दोघांनी मिळून सैनिकांशी निकराचा सामना दिला. या दोघांनी त्यांच्यावर बाणांचा वर्षाव केला. बहुतेक सैनिक मारले गेले किंवा प्राण वांचवायला पळून गेले. त्यानंतर प्रतापवर्माने आपल्या राजधानीकडे प्रवास चालू केला. मुलाने अशी रूपवती सून आणल्याबद्दल त्याच्या आईवडिलांना अतिशय आनंद झाला. त्यांनी ह्या सर्वांचे मोठ्या उत्साहाने स्वागत केले.

मोठ्यांच्या छोट्या गोष्टी -१

विवेकानंद आणि हिंस्त्र जनावरे

स्वामी विवेकानंद (१८६२-१९०२) यांचे मूळ नांव नरेंद्रनाथ होते. श्रीरामकृष्ण परमहंस यांचे ते सर्वांत प्रसिद्ध शिष्य होते. भारताच्या एकमेव अशा आध्यात्मिक सांस्कृतिक वारशाची भारतीयांना ओळख करुन देणे हे त्यांनी आपले ध्येय मानले. १८९३ मधे शिकागोला भरलेल्या सर्वधर्म परिषदेत त्यांनी मन हेलावून टाकणारे भाषण केले आणि पाश्चिमात्य जगाला भारताच्या ज्ञानसंपदेची जाणीव करुन दिली होती.

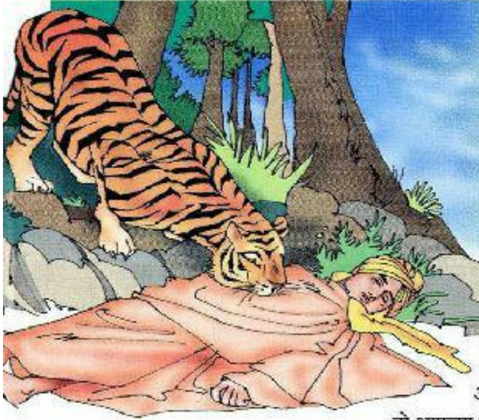
आपले गुरु श्री रामकृष्णांचे निधन झाल्यानंतर तरुण विवेकानंदानी भारतभर भ्रमंती केली व आपल्या गुरुचा आदेश लोकांपर्यंत नेला. एकदा वाराणसीजवळ ते एका निर्जन वाटेने एकटेच जात होते. अचानक माकडांचा एक दांडगा कळप त्यांच्या पाठोपाठ येऊं लागला. विवेकानंद पळत सुटले. पण त्या चपळ-माकडांपुढे त्यांचा किती काळ टिकाव लागला असता? माकडे आणि ते यांच्यामधले अंतर कमीकमी होऊं लागले, आणि ते मनांतून खूप घाबरले. अचानक त्यांना धीर देणारा एक आवाज ऐकूं आला. रस्त्याच्या कडेला एक साधुमहाराज बसलेले होते. त्यांनी विवेकानंदांना हांक मारुन म्हटले, "पळूं नकोस. त्या जनावरांना सामोरा जा!"

विवेकानंद झटकन थांबले. ते मागे वळले आणि धिटाईने ते जागच्याजागीच उभे राहिले. अचानक माकडेही भांबावून थांबली. विवेकानंद त्यांच्याकडे एकटक बघत राहिले. तेव्हां ती हळूंहळूं पांगली व निघून गेली.

न्यूयॉर्कमधे एका भाषणांत त्यांनी हा प्रसंग श्रोत्यांना सांगितला. स्वामी विवेकानंद त्यावेळेला

म्हणाले, "तो एक खरोखरीच चांगला धडा मी शिकलो. संकटाशी सामना करा, त्याला धीटपणे सामोरे जा. त्या माकडांप्रमाणेच समस्याही आपल्या पाठीमागून सतत येत असतात. आपण त्यांच्यापासून पळत सुटता कामा नये. जर आपल्याला त्या संकटाचा परिहार करायचा असेल, तर आपल्या मनावर, विचारांवर विजय मिळवायला हवा. आपण अज्ञान, भीती आणि अशांतता यांच्यासमोर बेडरपणे उभे ठाकले पाहिजे. कारण भेकडांच्या हातून कधीही कांहीही साध्य होत नाही."

विवेकानंद नुसतेच शूर नव्हते, तर त्यांचा आपल्या मनावर पूर्णपणे ताबा होता. त्यांना कशाचीही भीती वाटत नसे. भारताचे भवितव्य उज्वल आहे याची त्यांना खात्री वाटत होतीच. पण अधूनमधून देशांतली दीन परिस्थिती व लोकांचा स्वार्थीपणा पाहून ते फारच निराश व उदासवाणे होत असत. अशाच विमनस्क मनस्थितीत असताना ते जंगलात शिरले. विचारांच्या नादांत ते दिवसभर भटकत राहिले. त्यांना कांहीही खायला मिळाले नव्हते. क्षणभर त्यांना जगण्याचीदेखील इच्छा नव्हती. सूर्यास्त झाला आणि ते एका झाडाखाली अंधारात लवंडले. आणि एकाएकी झुडुपांच्यामागून एक वाघ दबा धरुन बसलेला त्यांच्या दृष्टीस पडला. लौकरच तो वाघ त्यांच्या दिशेने पुढे येऊं लागला.

विवेकानंदांनी काय केलं असेल असं तुम्हाला वाटतं? ते घाबरले होते कां? ते पटकन झाडावर चढले कां? नाही. ते अत्यंत शांतपणे श्वास रोधून निजून राहिले. त्यांच्या मनांत विचार आला, "निदान ह्या प्राण्यासाठी मी चांगलं भोजन होईनच कीं!" आणि ते आपल्या अंतिम क्षणाची वाट पाहात पडून राहिले.

नवल म्हणजे वाघाने क्षणभर त्यांच्याकडे बघितले, आणि तो हळूंहळूं दुसऱ्या बाजूला निघून गेला. तरीही विवेकानंद लगेच उठले नाहीत. त्यांना वाटले, वाघाला अद्याप नीट भूक लागली नसेल किंवा तो आपल्या कुटुंबकबिल्यासह येत असेल. रात्रभर ते त्याच जागी स्वस्थपणे पडून राहिले.

वाघ कांही तिथे परत आला नाही.

योगी म्हणतात कीं जेव्हां तुमच्या मनांत यत्किंचितदेखील भीतीचा लवलेश नसतो, तेव्हां भीतीचे कारणच नाहीसे होते. *(एम्.डी.)*

नाही कुंपण, नाही चोरी!

गुजरातमधल्या आणंद जिल्ह्यांत, पेटली या खेडेगांवातल्या घरांना कुंपणे नाहीत. फक्त रात्री दारे बंद असतात. तरीही, गेल्या २५ वर्षांत एकही गुन्हा या गांवात नोंदवलेला नाही. पोलिसांकडे तक्रार नाही, आणि वाद मिटवण्यासाठी कुणी कोर्टाची पायरी चढले नाहीत. एकदा दोघा रहिवाशांमधे चार झाडांच्यावरुन मतभेद झाला. गांवातल्या पंचायतीने दोन तासांतच या वादाचा निवाडा केला. दोन झाडे एकाला दिली, एक झाड दुसऱ्याला दिले आणि चवथे झाड दोघांच्या समाईक मालकीचे ठेवले! या गांवात अस्पृश्यता पाळली जात नाही. गांवातल्या वीस विहिरींचे पाणी कुणीही घेऊं शकतो; गांवातल्या तीन देवळांत जाऊन कुणीही प्रार्थना करुं शकतो. म्हणून राज्य सरकारने पेटली हे गांव "तीर्थग्राम" (यात्रा करण्याजोगे) म्हणून घोषित केले आहे.

कालिदासाचे मंदिर

सर्वश्रेष्ठ संस्कृत कवी व नाटककार कालिदास हा पांचव्या शतकांतल्या उज्जैनीच्या विक्रमादित्य राजाच्या दरबारांतल्या नवरत्नांपैकी एक होता. कालिदासाच्या नांवाने ओरिसामधल्या केंद्रपारा जिल्ह्यांत बाबाकारपूर खेड्यांत एक मंदिर बांधलेले आहे.

त्या खेड्यांतला जमीनदार बलराम मांबारबर रे, हा संस्कृत पंडित होता. त्याने १८०२ साली हे कालिदासाचे मंदिर बांधले. त्या खेड्यांतले आणि आसपासच्या गांवातले लोक तेव्हांपासून कविकुलगुरुच्या ह्या दगडी मूर्तीला भजतात. या मंदिरात सर्व धार्मिक पूजाविधी नियमितपणे पार पडतात. हे मंदिर, श्रीश्रीकविकालिदास मंदिर म्हणून प्रसिद्ध आहे.

घमेंडीचा परिणाम

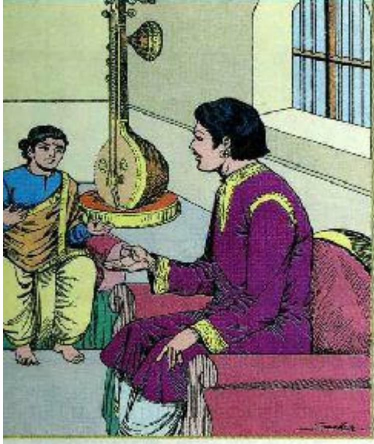
ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असताना बोधिसत्वांनी गुणवंत नामक वीणा वादकाच्या रूपाने जन्म घेतला. सोळावे वर्ष लागले, त्या वयांत साऱ्या जंबुद्वीपात त्याची बरोबरी करू शकणारा कोणी वीणावादक राहिला नाही. तेव्हां काशीराजाने आपल्या दरबारी त्याची नेमणूक केली.

त्यानंतर कित्येक वर्षांनी काशीचे काही व्यापारी व्यापार करण्याकरिता उज्जयिनी नगरात आले. गुणवंतच्या वीणेने काशी राज्यातील सर्व लोकांमध्ये त्याच्या वीणेची अभिरुची निर्माण झाली होती. त्यामुळे काशीच्या व्यापाऱ्यांनी उज्जयिनीच्या व्यापाऱ्यांना सांगितले - "आम्हाला वीणावादन ऐकावयाचे आहे. ह्या नगरातील प्रसिद्ध श्रेष्ठ अशा वीणावादकांना बोलावून त्यांचा कार्यक्रम आयोजित करावा. जो कांही खर्च होईल, तो सर्व खर्च आम्ही करू."

उज्जयिनीच्या कलाकारांमध्ये धनवंत नांवाचा सिद्ध वीणावादक होता. काशीच्या व्यापाऱ्यांचे मनोरंजन करण्याकरिता त्याच्या वादनाचा कार्यक्रम आयोजित करण्यास आला. धनवंत आपली वीणा घेऊन जिथे व्यापाऱ्यांची राहुटी होती तेथे आला. वीणेच्या तारा लावून घेऊन त्या छेडूं लागला. खूप वेळ तो वाजवीत राहिला, परंतु काशीच्या व्यापाऱ्यांच्या चेहऱ्यावर कांहीच आनंद दिसला नाही. नंतर त्याने काही गाणी वीणेवर वाजविली. परंतु त्या गाण्याचा परिणाम सुद्धा व्यापाऱ्यांच्यावर झाला नाही.

शेवटी धनवंतने हताश होऊन विचारले - "काय हो, मी इतका वेळ वीणावादन करीत राहिलो. परंतु आपल्या कोणाच्याच चेहऱ्यावर आनंदाचे भाव प्रकट झाले नाहीत. आपल्याला माझे वीणावादन पसंत पडले नाही का?"

काशीच्या व्यापाऱ्यांना आश्चर्य वाटले.

त्यांच्यातील एका व्यापाऱ्याने म्हटले -

"अरे वा, आपण आतापर्यंत वीणा वाजवीत होता का? आम्हाला वाटले की आपण आपल्या वीणेच्या तारा जुळवीत आहात!"

दुसरा म्हणाला - "आम्हाला वाटले की, आपली वीणा बहुधा बिघडली असावी, तारा नीट जुळवता न आल्याने आपण त्या झंकाराने त्रासले असाल! माफ करावे."

ह्या संभाषणाने धनवंतचा चेहरा खिन्न झाला. म्हणाला - "आपण माझ्यापेक्षा खूप मोठ्या कलाकाराचे वीणावादन ऐकलेले असणार. त्यामुळे आपणाला माझे वीणावादन तितकेसे आवडले नाही. कृपा करून मला त्या कलाकाराचे नांव सांगावे."

"काय? आपण आमच्या काशी राज्यातील दरबारी वीणावादक गुणवंत याचे नांव ऐकले नाहीत का?" व्यापाऱ्यांनी विचारले.

"काय ते खूप मोठे वीणाविद्वान आहेत कां?" धनवंतने विचारले.

"त्यांच्या वीणावादनापुढे आपण त्यांच्यासमोर कोणत्याच रंगेत बसू शकत नाही." व्यापाऱ्यांनी सांगितले.

"तर मग, आजपासून मी आता त्यांच्या बरोबरीचा कलाकार म्हणून घेईपर्यंत विश्रांती घेणार नाही. तोपर्यंत आपल्याला मी केलेल्या कार्यक्रमाचे पैसे देण्याची अजिबात जरूरी नाही." असे उत्तर देऊन धनवंत त्याच दिवशी घरांतून बाहेर पडून काशी नगरांत गेला आणि बोधिसत्वाच्या घरी जाऊन पोहोचला.

बोधिसत्वाने धनवंतला विचारले - "मुला, तू कोण? कशाकरिता आलास?"

"महात्मन, मी उज्जयिनी नगरीचा रहाणारा आहे. माझे नांव धनवंत. आपल्याकडून वीणावादन शिकायला आलो आहे. आपला माझ्यावर अनुग्रह झाला तर आपल्या तोडीचा कलाकार म्हणून मी गणला जाईन." धनवंताने त्याला उत्तर दिले.

बोधिसत्वाने त्याला वीणा शिकवायचे मान्य केले.

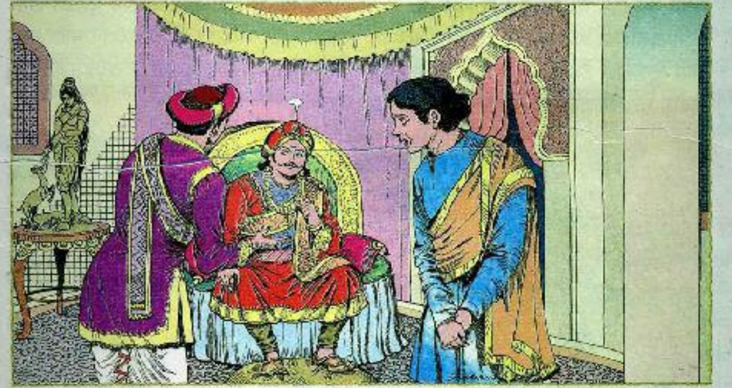
धनवंत रोज त्याच्या घरी वीणा शिकायला, तसाच बोधिसत्वाबरोबर राजदरबारांत जाऊ लागला.

खूप वर्षे लोटली. एके दिवशीं बोधिसत्वाने धनवंतला म्हटले - "मी जे कांही शिकलो आहे, ते सर्वच्या सर्व मी तुला शिकवले आहे. आता तू आपल्या देशांत परत जाऊ शकतोस."

परंतु धनवंतच्या मनांत उज्जयिनीला जाण्याचा विचार नव्हता. कारण तिथे त्याच्या विद्येचा आदर करणारा कोणीही नव्हता. वीणावादनात जेव्हां तो निष्णात नव्हता, तेव्हां उज्जयिनीच्या रहिवाश्यांना तो निपुण वाटत होता. तेव्हां कोणत्यातरी कारणाने काशी राज्यांतल्या दरबारातील कलाकार व्हावं तेव्हाच त्याची प्रतिष्ठा होईल असे त्याला वाटले. आता बोधिसत्वाच्या बरोबरीने कला प्राप्त झाली आहे. बोधिसत्व म्हातारे होत आले आहेत. त्यामुळे काशीच्या दरबारात त्यांचे स्थान आपल्याला मिळाले पाहिजे, असा विचार मनांत करून धनवंत बोधिसत्वांना म्हणाला - "मी उज्जयिनीला परत जाण्याचा विचार करीत नाही. आपणाला माहितच आहे की आपल्या बरोबरीने मी ही कला प्राप्त केली आहे. तेव्हां आपणच मला राजदरबारातील वीणा वादकाची नोकरी देववावी."

दुसऱ्याच दिवशी बोधिसत्वाने राजाकडे ती गोष्ट सांगितली. राजाने विचार करून सांगितले - "धनवंत आपल्याकडे पुष्कळ वर्षे शिष्य म्हणून राहिला आहे, त्याला दरबारांतील एक विद्वान म्हणून ठेवून घेऊ. परंतु आपल्याला जो पगार मिळतो, त्यातील अर्धा पगार त्याला दिला जाईल. जर ह्या निर्णयाला तो सहमत असेल तर त्याने राजदरबारातील ह्या पदाचा स्वीकार करावा."

बोधिसत्वाच्या तोंडून ते ऐकताच खूष न होता, धनवंतचे मन द्वेषाग्नीने भडकले. तो विचार करू लागला. "मी गुणवंतपेक्षां कोणत्या गोष्टीत

कमी आहे? मला त्याच्या इतकाच पगार न देता अर्धा कां म्हणून देणार?"

धनवंत राजाकडे गेला आणि म्हणाला - "महाराज, मी असे ऐकले की, आपण मला अर्ध्या पगारावर आपल्या दरबारातील जागेवर नेमत आहात. मी माझ्या गुरूच्यापेक्षा कोणत्याच विद्येत कचा नाही. तरी त्यांना जो पगार मिळतो तेवढाच पगार मला पण दरबारकडून मिळाला पाहिजे."

राजा त्याच्या उत्तराने संतापला आणि म्हणाला - "मी तुला गुणवंतच्या शिष्याच्या रूपाने पहातो. त्याच्या तोडीचा म्हणून मुळीच नाही. तेव्हां प्रत्यक्षांत तुझे वीणावादन मी जेव्हां ऐकेन, दोघांचे वादन बघेन. नि तेव्हांच कबूल करीन."

"आपणाला पाहिजे तर माझी परीक्षा अवश्य घेऊन पहावी." धनवंत राजाला म्हणाला.

"ठीक! वेळ आल्यावर मी तुमच्या दोघांच्या-मध्ये जुगलबंदी ठेवतो. जर तुझे वादन गुरूच्या तोडीस तोड निघाले, तर मी तुला त्यांच्याएवढा पगार देईन. नाही तर तुला राजदरबारांतून काढून टाकीन. तुला ह्या अटी मंजूर आहेत का?" राजाने विचारले. धनवंतने त्या अटी मान्य केल्या.

त्यानंतर गुरु व शिष्य दोघांत अटीतटीचा सामना सुरू झाला. ते दोघे एक दुसऱ्याला जिंकण्याच्या ईर्षेने वीणा वाजवू लागले. त्यांत बोधिसत्वाच्या वीणेची एक तार तुटली. परंतु ते इतर तारांच्या सहाय्याने वीणा वाजवू लागले. ते पाहून धनवंतने आपल्या वीणेची एक तार जाणून बुजून तोडली. बोधिसत्वाच्या वीणेची आणखी एक तार तुटली, तेव्हां धनवंतने आपल्या वीणेची आणखी एक तार तोडली. असे होत होत बोधिसत्वानी वीणेच्या सर्व तारा तोडल्या. परंतु बोधिसत्वानी आपल्या मोडक्या वीणेवर गायला सुरवात केली. धनवंतला ते जमले नाही. दरबारी लोकांनी आनंदाने टाळ्या वाजवल्या.

धनवंतला तो अपमान मात्र मुळीच सहन झाला नाही. तत्क्षणी तो दरबारांतून बाहेर पडून निघून गेला व त्याच दिवशी तो उज्जयिनीला परत गेला.

रामायण

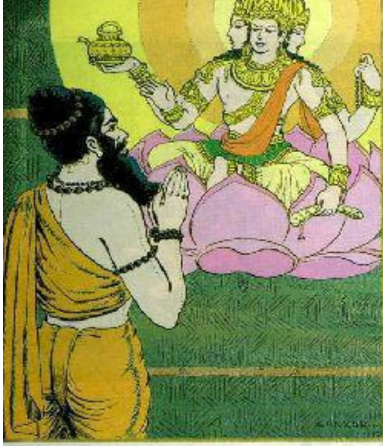
महर्षी वाल्मिकींचा आश्रम तमसा नदीच्या किनाऱ्यावर होता. एके दिवशी नारदमुनी तिथे आले. वाल्मिकींनी शास्त्रोक्त विधीने त्यांची पूजा केली आणि विचारले, "महात्मन्, या युगांत सकलगुणसंपन्न आणि महापराक्रमी असा एखादा पुरुष आहे कां?"

तेव्हां नारदांनी वाल्मिकींना श्रीरामकथा सविस्तर सांगितली. तोपर्यंत त्यांची स्नानाची वेळ झाली. नारद गेल्यानंतर वाल्मिकी आपला शिष्य भरद्वाज ह्याला घेऊन तमसेच्या कांठावर गेले.

तिथे त्यांना क्रौंच पक्ष्यांची एक जोडी दिसली. वल्कले नेसूनच ते पाण्यांत उतरले आणि त्या पक्ष्यांचा आनंद व उत्साह कौतुकाने पाहात राहिले. तेवढयांत एका भिल्लाने त्या नरावर आपला बाण सोडला. तो पक्षी तडफडत खाली पडला. ती मादी आर्त चित्कार करुन विव्हळू लागली. ते दृश्य पाहून वाल्मिकींच्या मनांत त्या पक्ष्यांबद्दल दया निर्माण झाली व त्या भिल्लाचा त्यांना राग आला. त्यांच्या तोंडून अभावितपणे एक श्लोक बाहेर पडला. त्यांत त्यांनी म्हटले होते, "अरे कठोर मानवा, प्रेमांत मग्न असलेल्या दोन पक्ष्यांपैकी तू एकाला मारलेस. आता जन्मभर तू कधी सुखी व शांत असणार नाहीस."

आपल्या तोंडून निघालेला हा श्लोक पाहून खुद्द महर्षींनाच आश्चर्य वाटले. आश्रमांत परत गेल्यानंतरही ते त्याचाच विचार करीत राहिले.

तितक्यांत ब्रह्मदेव त्यांना भेटायला आले. त्यांना पाहून वाल्मिकी चटकन उठले आणि त्यांनी साष्टांग नमस्कार घातला. व ते मौन पाळून

उभे राहिले. तेव्हां ब्रह्मदेव म्हणाले, ''वाल्मिकी, माझ्या अनुग्रहामुळे तू आता कविता करायला लागला आहेस. यापूर्वी तू रामकथा ऐकली आहेस. ती कथा महाकाव्याच्या रूपांत तू रच; जोपर्यंत ही पृथ्वी आहे, तोपर्यंत ती कथा शाश्वत राहील. जोपर्यंत तुझा संचार उत्तमलोकांत राहील.'' असं सांगून ब्रह्मदेव अदृश्य झाले.

अशा रीतीने ब्रह्मदेवाच्या प्रोत्साहनाने प्रेरित होऊन वाल्मिकीने रामायणाची रचना केली. ती वाचणाऱ्या प्रत्येकालाच आनंद होऊं लागला.

वैवस्वत हा सूर्याचा पुत्र होता. इश्वाकु वैवस्वतचा पुत्र होता. वैवस्वत हा सातवा मनू झाला व त्याने अखंड कीर्ती मिळवली. त्याच्यानंतर इश्वाकूचे वंशज सूर्यवंशी म्हणून ओळखले जाऊं लागले.

त्यापैकी एक होता सगर. तो सहा चक्रवर्ती-पैकी एक होता. स्वर्गातून गंगा आणणारा भगीरथ या सगरचा नातू होता. सूर्यवंशी राजांनी अयोध्यानगरी ही आपली राजधानी केली व कोसल देशावर राज्य केले. वैवस्वत मनूने स्वतः अयोध्या नगरी वसवली होती.

शत्रूंना अभेद्य अशा या अयोध्येवर राजा दशरथ राज्य करीत होता. दशरथ महापराक्रमी व कुबेराच्या तोडीचा ऐश्वर्यसंपन्न होता.

त्याचे, दृष्टी, जय, जिय, सिद्धार्थ, अर्थ साधक, अशोक, मंत्रपाल व सुमंत असे आठ मंत्री होते. वसिष्ठ महर्षी त्यांचे कुलगुरु होते. वसिष्ठ व वामदेव त्यांचे पुरोहित होते. देशाच्या काना-कोपऱ्यांतल्या बातम्या त्यांच्या गुप्तचरांकडून त्यांना समजत होत्या. या मंत्र्यांच्या सहाय्याने राजा दशरथ उत्तमप्रकारे राज्य करीत होता. त्यांची प्रजा सुखी होती. कुणावर अन्याय होत नव्हता. सर्व वर्णांचे लोक आपापला धर्म पाळीत होते. राज्यांत कुणीही दीन, दुःखी नव्हता.

दशरथाला कांहीही कमी नव्हते. फक्त त्याला मूलबाळ नव्हते. म्हणून तो नेहमी काळजीत असे. एकदा त्याच्या मनांत आले कीं आपण अश्वमेध यज्ञ करुन देवतांना संतुष्ट करावे आणि संतान मिळवावे. आपल्या मंत्र्यांमधला प्रमुख असणाऱ्या सुमंतामार्फत त्याने वसिष्ठ, वासुदेव, सुयज्ञ, बाबालि वगैरे गुरु व श्रेष्ठ ब्राह्मण ह्यांना बोलावून घेतले व त्यांचा सल्ला विचारला. त्यांनाही हा अश्वमेध यज्ञाचा विचार आवडला.

ते सारेजण परत गेल्यानंतर सुमंतने दशरथाला म्हटले, ''महाराज, आपला विचार अत्यंत योग्य आहे. पण हा यज्ञ करण्याची शक्ती व महिमा केवळ

ऋष्यशृंगामधेच आहे. त्याच्यापेक्षां श्रेष्ठ असा आणखी कुणी ज्ञानी नाही. त्याची माहिती माझ्याकडून ऐकावी.'' आणि नंतर सुमंताने पुढील कथा सांगितली.

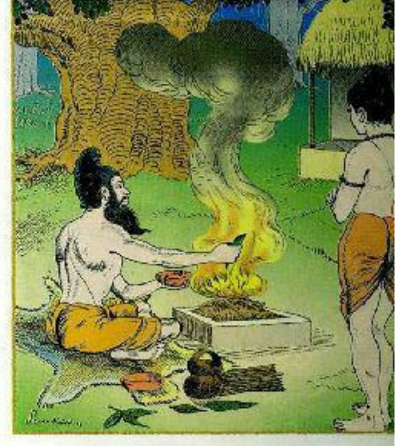
अंगदेशचा राजा रोमपाद दशरथ राजाचा मित्र होता. एकदा अंगदेशांत दुष्काळ पडला. रोमपाद काळजीत पडला. दुष्काळावर कोणता उपाय करावा यासाठी त्याने ब्राह्मणांना सल्ला विचारला.

ब्राह्मणांनी मत सांगितले, ''महाराज, ऋष्यशृंग हा विभांडक ऋषींचा पुत्र आहे. जिथे तो राहातो, त्या भागांत कधीही दुष्काळ पडत नाही. त्याला अंगदेशला आपण बोलावून घ्या. आपली कन्या शांता हिच्याशी त्यांचा विवाह केला, तर त्यांची कायम वास्तव्याची सोय अंगदेशातच करता येईल. आणि देशांत कधीही दुष्काळ पडणार नाही. देश नेहमी संपन्न व सदाहरित राहील.''

रोमपादाने आपले मंत्री व पुरोहित यांना बोलावून घेतले आणि त्यांना सांगितले, ''तुम्ही सर्वजण जा आणि ऋष्यशृंगाला इथे घेऊन या.''

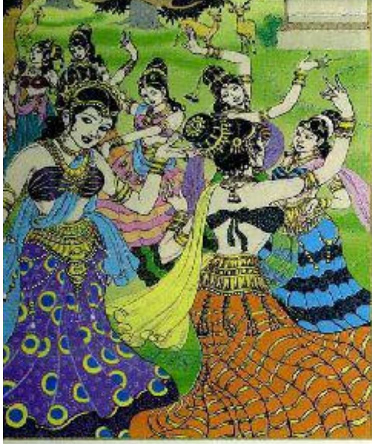
हे ऐकून मंत्री व पुरोहित घाबरले, कारण ऋष्यशृंग तर अरण्य व तपस्या सोडून कुठेही जातयेत नव्हता. कुणीही बोलावलं तरी तो जात नसे. संतापून जाऊन त्याने शापवाणीही कदाचित् उच्चारली असती. त्याला अंगदेशांत घेऊन येण्यासाठी दुसरा एखादा मोहमयी उपाय योजायला हवा होता. पुरोहिताने विचार करून रोमपादला उपाय सुचवला.

''महाराज, ऋष्यशृंग बाळपणापासून अरण्यांत राहून वेदाध्ययन करत राहिला आहे. तो तपश्चर्येत मग्न असतो. पण त्याला रानावनांत

निसर्ग सौंदर्य बघायलाही खूप आवडते. तो त्या अरण्याच्याबाहेर कधीही आजवर गेला नाही. पण रानफुले, प्राणी, पक्षी पाहाण्यासाठी तो खूप हिंडतो. त्याला सांसारिक ज्ञान काडीमात्र नाही. स्त्रिया कशा असतात हे त्याला माहिती नाही. आपण जर कांही नृत्यांगनांना त्याच्याकडे पाठवलं तर कदाचित त्यांच्याकडे आकर्षित होऊन ते त्यांच्याबरोबर इकडे येईल.''

रोमपादने ह्या कल्पनेला संमती दिली. कांही नर्तकींना चांगल्या प्रकारे दागदागिने घालून, नटूनथटून ऋष्यशृंगाच्या आश्रमांत पाठवले. ऋष्यशृंग नेहमी पित्याची सेवा करीत असल्यामुळे आश्रम सोडून कुठेही जात नव्हता. परंतु एके दिवशी कांही कारणामुळे तो आश्रमाबाहेर आला. तिथे त्या नृत्यांगना गाणी गात नाचत नाचत त्याच्याजवळ आल्या. त्यांचे

सुंदर रूप, मनमोहक वस्त्रालंकार पाहून व मधुर गायन ऐकून ऋष्यशृंग आश्चर्यचकित झालाच, पण त्याशिवाय त्यांचे लाडिक हावभाव पाहून तो मोहित झाला.

त्या नर्तकींनी त्याला विचारले, ''आपण कोण आहात? आणि ह्या अरण्यांत आपण एकटेच कां फिरत आहात?''

''मी विभांडक महर्षींचा पुत्र आहे. आपण सार्‍याजणी आश्रमांत आलात तर मी आपली योग्य तर्‍हेने पूजा करीन.''

ऋष्यशृंगाने त्यांना सांगितलं. त्या त्याच्याबरोबर आश्रमांत गेल्या व त्याने दिलेली कंदमुळे व फळें त्यांनी खाल्ली. त्या नर्तकींनीदेखील आपल्यातर्फे कांही मेवामिठाई त्याला दिली व म्हटले, ''हीदेखील फळेंच आहेत. आपण खाऊन पाहावी. आता आमच्या तपश्चर्येसाठी आम्हाला परत गेले पाहिजे.'' असं म्हणून त्या तिथून निघून गेल्या.

ऋष्यशृंगाने ती पक्वान्ने खाल्ली. नेहमीच्या फळांपेक्षांही जास्त चवदार होती. दुसर्‍या दिवशी, त्या नर्तकींना पाहाण्यासाठी व त्यांना भेटण्यासाठी तो उत्सुकतेने त्याच जागी गेला. त्याला पाहून नर्तकी म्हणाल्या, ''महाराज, आपणही आमच्या आश्रमांत यावे. तिथे आपले स्वागत आम्ही आनंदाने करुं.''

ऋष्यशृंगाने आनंदाने संमति दिली आणि तो त्यांच्याबरोबर गेला. ऋष्टशृंगाने अंगदेशात प्रवेश केला आणि पावसाला सुरवात झाली. रोमपादाने ऋष्यशृंगाचे मनापासून स्वागत केले, त्याला साष्टांग प्रणिपात केला, आणि अशा प्रकारे त्याला आपल्या देशांत बोलावल्याबद्दल त्याची क्षमा मागितली. नंतर आपली मुलगी शांता हिच्याशी त्याचा विवाह केला. आता ऋष्यशृंग शांताबरोबर अंगदेशांत राहायला लागला.

सुमंताने ही कथा सांगितली, तेव्हां दशरथाला फारच आनंद झाला. वसिष्ठ महर्षींची अनुमती घेऊन, आपल्या राण्या व मंत्र्यांना घेऊन दशरथ अंगदेशाला गेला. रोमपादाने दशरथाचे भव्य स्वागत केले. नंतर त्याने मोठ्या आनंदाने आपली मुलगी शांता व जांवई ऋष्यशृंग ह्यांना दशरथाबरोबर अयोध्येला पाठवले.

ऋष्यशृंग अयोध्येला येऊन कांही दिवस लोटले. वसंत ऋतू सुरुं झाला. दशरथाने ऋष्य-शृंगाला विनंती केली, ''कृपा करुन आपण यज्ञाला सुरवात करावी आणि स्वतः त्याचे पौरोहित्य करावे.''

अश्वमेध यज्ञाची जोरदार तयारी सुरुं झाली. यज्ञ करणारे, वेदपठण करणारे सुयज्ञ, वावालि, काश्यप, इत्यादि श्रेष्ठ ब्राम्हण आमंत्रित केले गेले. सरयू नदीच्या उत्तरेच्या तटावर यज्ञशाळा बांधण्यात आली.

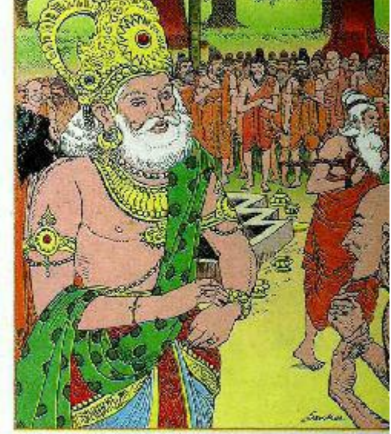
एका शुभदिनी सुमुहूर्तावर दशरथ राजा यज्ञशाळेंत पोंचला. यज्ञाला सुरवात झाली. पहिला हविर्भाग इंद्राला अर्पण केल्यानंतर होम चालूं झाला.

अश्वमेध यज्ञ तीन दिवसांचा असतो. शास्त्रोक्त विधी संपल्यानंतर दशरथ राजाने यज्ञ करणार्‍या ऋत्विजांना सारी भूमी दान दिली. पण ते राजाला म्हणाले, ''महाराज, ही भूमी घेऊन आम्ही काय करणार? त्याऐवजी आम्हाला रत्नें, सोने, गायी किंवा असं कांहीतरी दान म्हणून द्यावं.'' दशरथाने त्यांना दहा लाख गायी, शंभर कोटींचे सोने व चारशे कोटींची चांदी दान दिली.

ब्राम्हणांना हे जे दान मिळालं, ते त्यांनी ऋष्यशृंग व वसिष्ठ यांना समर्पित केलं. तेवढ्यांत एक दरिद्री ब्राम्हण तिथे आला आणि त्याने दशरथासमोर हात पसरले. दशरथाने लगेच आपल्या हातांतले कंकण उतरवले आणि त्या ब्राम्हणाला दिले. सर्व उपस्थित ब्राम्हणांनी दशरथाची प्रशंसा केली.

अश्वमेध यज्ञ पूर्ण झाला, आणि त्यानंतर ऋष्यशृंगाने दशरथाकडून पुत्रकामेष्टि यज्ञ करवला. सर्व देवीदेवता येऊन आपापल्या आसनांवर बसल्या. त्यावेळी देवतांनी ब्रम्हदेवाला सविस्तर सांगितलं कीं रावणासुराच्या हातून त्यांना खूपच त्रास होतो आहे.

ब्रम्हा त्यांना म्हणाले, ''दुष्ट रावणाने वरदान

मागितलं होतं कीं त्याचा मृत्यू देव, दानव, गंधर्व किंवा यक्षांच्या हातून होऊं नये. त्याच्या नजरेत असा पराक्रमी मानव कुणीही नव्हता. मानव हे त्याला अशक्त, निःसहाय व साधेसुधे वाटत होते. माणसासारखा क्षुद्र प्राणी त्याला कांहीही करुं शकत नाही, अशी रावणाची ठाम समजूत होती. माणसापासून त्याला कुठलाही धोका नव्हता. म्हणून त्याने मानवापासून संरक्षण मागितले नाही. आता ऐक, दशरथाच्या राण्यांपैकी एकीचा पुत्र होऊन महाविष्णु जन्म घेणार आहेत, आणि मनुष्यरूपांत ते रावणाचा संहार करतील.'' ही भविष्यवाणी ऐकून देवता फारच आनंदित झाल्या.

तितक्यांत होमकुंडातून झगमगत्या प्रकाशांत एक दिव्यपुरुष प्रकट झाला. त्याच्या हातांत एक कलश होता. तो कलश सोन्याचा होता व त्याचे झांकण चांदीचे होते.

त्या दिव्य पुरुषाने दशरथाला म्हटले, "राजन्, या कलशांत देवतांनी बनवलेली खीर भरली आहे. प्रजापतीच्या आज्ञेनुसार मी ती घेऊन आलो आहे. ही खीर तुझ्या राण्यांना खायला दे. त्यानंतर त्या लौकरच गर्भवती होतील आणि पराक्रमी पुत्रांना जन्म देतील."

दशरथाने मोठ्या आनंदाने तो कलश आपल्या हातांत घेतला आणि त्या दिव्य पुरुषाला प्रदक्षिणा घातली.

त्या कलशांतली अर्धी खीर दशरथाने कौसल्येला दिली, उरलेल्या खिरीतला अर्धा भाग सुमित्रेला आणि अर्धा भाग कैकेयीला दिला. तिघींना खीर वाटून दिल्यानंतरही जी थोडीफार उरली, ती पुन्हां सुमित्रेला दिली. लौकरच तिन्ही राण्यांना दिवस राहिले.

एकीकडे महाविष्णू मानवरुपांत प्रकट होण्याची तयारी करीत होते, तर दुसरीकडे ब्रम्हाच्या आज्ञेनुसार देवतांनी कामरूपी वानरांची सृष्टी निर्माण केली.

देवेंद्रापासून वाली, सूर्यापासून सुग्रीव, कुबेरापासून गंधमादन, अश्विनीकमारांपासून मैंदद्विविंद, विश्वकर्माकडून नल, अग्निकडून नील, वरुणापासून सुषेण, पर्जन्यापासून शरथ व वायुदेवापासून हनुमान, यांचा जन्म झाला. हे सर्व महाबलि वानर श्रेष्ट होते. इतर देवतांच्या कृपेने हजारो वानर जन्मले. हे वानर ऋष्यमूक पर्वताजवळ राहायला लागले, आणि वाली, सुग्रीव यांना आपला राजा निवडून, व नल, नील, हनुमान, यांना आपले मंत्री बनवून, त्यांचा जीवनक्रम सुरळीत चालूं झाला.

पुत्रकामेष्टि यज्ञ पूर्ण झाल्यानंतर बाराव्या महिन्यांत चैत्र शुक्ल नवमीच्या दिवशी पुनर्वसु नक्षत्रावर कौसल्याने रामाला जन्म दिला. पुष्य नक्षत्रावर कैकेयीने भरताला जन्म दिला, व आश्लेषा नक्षत्रावर भर दुपारी मध्यान्हकाळी सुमित्राने भरत व शत्रुघ्न यांना जन्म दिला.

अयोध्यानगरीच्या नागरिकांनी आनंदोत्सव साजरा केला. साऱ्या नगरीत नृत्यगायनाच्या फैरी झडूं लागल्या. राज्यांत आनंदाची लाट पसरली. गोरगरीबांना भोजन व वस्त्रें देण्यांत आली. वातावरणांत शीतल संगीताचे स्वर गुंजत राहिले. केवळ राजमहालांतच नव्हे, तर प्रत्येक प्रजाजनाच्या घरांत राजकुमारांचा जन्मोत्सव साजरा होत होता. दशरथाने ब्राम्हणांना भरपूर अन्नदान व गोदान केले.

चारी बालके हळूंहळूं मोठी होत होती. राम व

लक्ष्मण जरी एका मातेचे पुत्र नव्हते, तरी ते दोघेजण सतत एकत्र असत. त्याचप्रमाणे भरत व शत्रुघ्नही एकत्र फिरत व जोडीने खेळत असत. चौघांनी वेदशास्त्रांचे अध्ययन केले. धनुर्विद्या शिकून ते पारंगत झाले आणि पित्याची सेवा-शुश्रूषा करीतच ते तारुण्यांत प्रवेश करते झाले. त्यांचे विवाह आता करायला हवेत म्हणून दशरथ राजा मंत्री व पुरोहितांशी सल्ला मसलत करुं लागला.

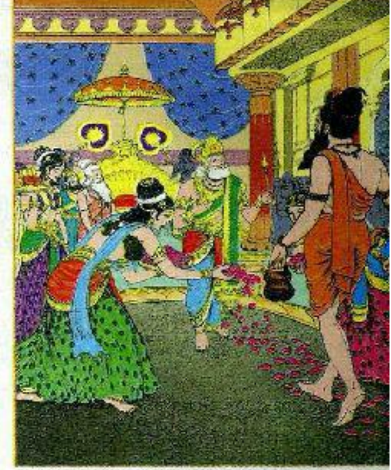
राजा ह्याविषयी विचारविनिमय करत असतानाच द्वारपालाने येऊन सांगितलं, "महाराज, कुशिक वंशातले, गाधी राजकुमार विश्वामित्र महर्षी आपल्या दर्शनासाठी आले आहेत आणि द्वारापाशी आपली प्रतीक्षा करत आहेत."

दशरथराजा लगेच पुरोहितांना घेऊन विश्वा-मित्रांचे स्वागत करण्यासाठी गेला, त्याने महर्षींची पूजा केली व त्यांचे आदराने स्वागत केले.

विश्वामित्राने विचारले, "राजन्, तू आणि तुझी प्रजा ठीक आहे ना? शत्रूचे कांही भय तर नाही ना?" सर्वांची विचारपूस केल्यानंतर विश्वामित्रांनी वसिष्ठांशी बोलत राजभवनांत प्रवेश केला व त्यांच्यासाठी ठेवलेल्या खास आसनावर ते विराजमान झाले.

"महामुनी, आपल्या येण्याने आम्ही धन्य झालो आहोत. सांगावं, मी आपल्यासाठी काय करुं?" दशरथाने विचारले.

विश्वामित्र प्रसन्न होऊन म्हणाला, "राजन्, मी ज्या कामासाठी आलो आहे ते पूर्ण करून तू सत्यनिष्ठ राजा आहेस हे सिद्ध करुन दाखव. मी एक यज्ञ सुरुं केला, पण दोन पराक्रमी राक्षसांनी

माझ्या यज्ञाच्या वेदिकेवर रक्तमांस विखरून टाकले आणि माझा व्रतसंकल्प मोडून काढला. तुझा ज्येष्ठ मुलगा राम तू माझ्याबरोबर पाठव. मारीच व सुबाहू नांवाचे ते दोन्ही राक्षस माझ्या यज्ञांत विघ्न आणणार नाहीत याची काळजी राम घेईल."

हे ऐकून दशरथाचे मन विदीर्ण झाले, त्याच्या हृदयाचा थरकांप झाला. सिंहासनावरुन खाली उतरताना दशरथ कांपऱ्या स्वरांत म्हणाला, "महर्षी, राम अजून लहान आहे. त्याला अजून सोळाव वर्षदेखील पूर्ण झालेलं नाही. त्याचं धनुर्विद्येचं शिक्षण अद्याप पुरं व्हायचंय. तो राक्षसांशी कसा लढेल? माझी एक अक्षौहिणी सेना आहे. मी स्वतः येऊन त्या राक्षसांशी युद्ध करीन व त्यांना मारून टाकीन. पण त्यापूर्वी मला सांगा, ते राक्षस आहेत तरी कोण?"

विश्वामित्र सांगू लागले, "तुला रावण नांवाचा राक्षसांचा राजा माहीत आहेच. ब्रम्हाला प्रसन्न करुन त्याने अनेक अमोघ शक्ती मिळवल्या आहेत. तो विश्रावसचा पुत्र आहे. साक्षात कुबेराचा धाकटा भाऊ आहे. तेव्हां तो स्वतः या यज्ञांत विघ्न आणूं शकत नाही आणि म्हणून तो या बलदंड मारीच, सुबाहू यांना पाठवत असतो."

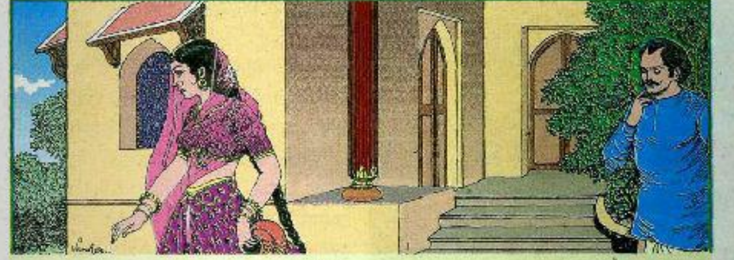
"राक्षसराज रावण? त्याच्याशी मी काय लढत देऊं शकणार? आणि जे काम मला करता येत नाही, ते हा किशोरवयी राम कसा करुं शकेल?" दशरथाने आपली असमर्थता प्रगट केली.

विश्वामित्रांचे डोळे संतापाने लाल झाले. ते एकदम उठताउठता म्हणाले, "महाराज, हीच कां तुमची सत्यनिष्ठा? आपले वचन इतक्यांतच विसरलात! अपकीर्तिचा डाग सांभाळीत सुखी राहा."

कुलगुरु वसिष्ठांनी दशरथ राजाला गंभीरपणे सांगितलं, "राजन्, जे करायला नको, ते आपण करता आहात. वचन मोडून आपण इश्वाकू वंशाला कलंकित करीत आहात. विश्वामित्र महर्षींना आपण नीट ओळखलं नाही कां? त्यांना अज्ञात असलेलं एकही शस्त्रअस्त्र अस्तित्वांत नाही. नवीन अस्त्रें निर्माण करण्याची शक्ती त्यांच्यामधे आहे. त्यांना राक्षसांना मारता येत नाही, म्हणून ते आपल्याकडे आले आहेत अशी आपली धारणा आहे कां? ते आपल्या पुत्रांसाठी एक नवी दिशा, नवीन कार्य घेऊन आलेले आहेत. विश्वामित्रांच्या सहवासांत राहून आपल्या राजकुमारांच्या विद्येत व ज्ञानांत पूर्णत्व येईल; त्याशिवाय त्यांना यशही मिळेल, कीर्ति मिळेल. आपले पुत्र सामान्य नाहीत. ते दिव्य पुरुष आहेत. विश्वामित्र आपल्या कोमलवयी कुमारांना घेऊन जायला आलेले आहेत. आपण निश्चिंत मनाने रामला त्यांच्याबरोबर पाठवावे. जोपर्यंत विश्वामित्र त्यांच्याबरोबर आहेत, तोपर्यंत त्यांना कुणीही कांहीही करुं शकणार नाही."

वसिष्ठाने असा हितबोध केल्यामुळे राजा दशरथाला जरा धीर आला. त्याने राम व लक्ष्मणाला विश्वामित्रांच्या स्वाधीन केले. ते दोघेही विश्वामित्रांच्या मागोमाग जायला लागले. दोघांच्याजवळ धनुष्यबाण होते व हातांत खड्गही होते.

बुद्धिमत्ता

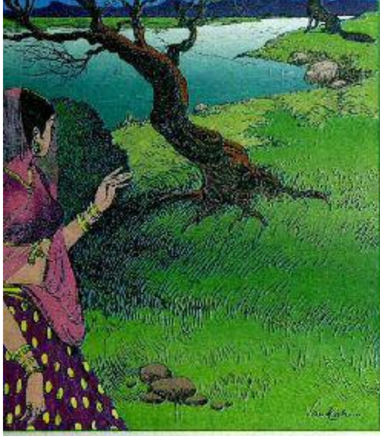
रत्नाकर नंदनपुरातील एक फार मोठा व्यापारी होता. त्याचा एकुलता एक मुलगा होता अजितसेन. शीलवती ही चित्रावती नगरीतील एका गर्भश्रीमंताची, सुंदर, गुणवान आणि बुद्धिमान अशी मुलगी होती. या मुलीविषयी माहिती समजताच रत्नाकरने आपला मुलगा अजित सेन ह्याचे शीलवतीशी लग्न लावून दिले. शीलवतीच्या सौंदर्यावर व बुद्धिमत्तेवर अजित सेन मोहित झाला होता. पण रत्नाकर मात्र आपल्या सुनेवर योग्य लक्ष ठेवीत होता.

एक दिवस मध्यरात्री एक रिकामा घडा घेऊन शीलवती घरांतून बाहेर पडली. आणि बऱ्याच वेळाने रिकाम्या हाताने परत आली. हे पाहून रत्नाकरने विचार केला की त्याची सून जरा जास्तच धीट अन् साहसी आहे. अशा मुली दोन्हीकडील कुटुंबांच्या बदनामीस कारणीभूत होऊं शकतात. मग काय, दुसऱ्याच दिवशी रत्नाकरने आपल्या मुलास म्हटले "अरे बाबा, थोडे दिवस सुनेला तिच्या माहेरी पाठवून दे" अजितच्या मनांत तिला माहेरी पाठवायचे नव्हते, म्हणून त्याने त्याबाबत कांही विशेष उत्साह दाखवला नाही, पण त्याचबरोबर त्याने वडिलांना स्पष्टपणे विरोधही केला नाही.

त्यानंतर सुनेला माहेरी पाठवायची जबाबदारी रत्नाकरने स्वतःच घेतली अन् तिला बरोबर घेऊन तो घरातून निघाला. वाटेत त्यांना एक नाला लागला. रत्नाकरने सुनेस समजावले, की तिने चपला हातांत घेऊन नाला ओलांडावा. पण तिने मात्र चप्पल घालूनच नाला ओलांडला. सुनेने आपले बोलणे ऐकले नाही, ह्याचे त्याला वाईट वाटले, पण प्रत्यक्षांत त्याने उघडपणे कांही म्हटले नाही. थोडे पुढे गेल्यावर पीक कापणीला आलेले एक शेत पाहून रत्नाकरने म्हटले, "अरे वा! काय छान तरारुन पीक आलं आहे. ह्यावर्षी ह्या शेताच्या मालकास चांगलाच फायदा होणार."

"सारं अन्नधान्य स्वतः खाऊन फस्त नाही केलं, तरच ना?" सुनेने एका क्षणांत म्हटले.

२५ वर्षांपूर्वी चांदोबात प्रसिद्ध झालेली गोष्ट

रत्नाकरला जरा आश्चर्य वाटले की त्याची सून अशी कशी विचित्र उत्तरे देते! पण लोक तर हिला हुषार अन् बुद्धिमान समजतात. ते दोघे पुढे जाऊं लागले. वाटेत एका नगरातून जाताना त्या शहराच्या सौंदर्यावर लुब्ध होऊन रत्नाकरने म्हटले, "वा, किती छान आहे हे शहर!"

"कोणी शत्रूने उध्वस्त नाही केलं तरच ना!" शीलवतीने ठसक्यांत उत्तर दिले.

आणखी थोडा प्रवास केल्यावर, थकून जाऊन रत्नाकर विश्रांतीसाठी एका वटवृक्षाच्या सांवलीत बसला. शीलवती झाडापासून दूर जाऊन बसली.

रत्नाकरने विचार केली "ही तर हट्टी अन् मूर्ख आहे. मोठ्या माणसांच्या कुठल्याच बोलण्याची ती पर्वा करत नाही. हिला एकदा माहेरी सोडलं कीं तिच्यापासून सुटका होईल."

ह्यानंतर बैलगाडीतून थोडा पुढचा प्रवास करून ते एका गांवात आपल्या एका परिचितांकडे राहिले.

जेवण करून थोडी विश्रांतीही घेतली. रत्नाकर गाडींतच आडवा झाला, पण शीलवती मात्र गाडीच्या सांवलीत जाऊन बसली.

त्याच वेळी झाडावर बसलेला एक कावळा 'काव काव' करू लागला. ह्यावर शीलवती उद्गारली "ए कावळ्या, कां उगीच ओरडतोस? एक चूक केल्यामुळे मला माझं घर सोडावं लागलं. आता दुसरी चूक केली तर आपल्या नवऱ्यास तोंड दाखवायलाही मला जागा उरणार नाही."

हे बोलणे ऐकून रत्नाकर आश्चर्यचकित झाला. गाडीतून उतरून सुनेजवळ जात त्याने विचारले, "सूनबाई, तुझ्या ह्या बोलण्याचा अर्थ काय?"

"मामंजी! आता काय सांगू? ज्याप्रमाणे सुगंधी असल्यानेच लोक चंदन उगाळतात, त्याप्रमाणे माझे खास गुणच जणूं माझे वैरी बनले आहेत. मला पक्षांची, तसेच जनावरांची भाषा समजते." शीलवतीने उत्तर दिले.

रत्नाकरला वाटले की कदाचित त्याची सून थोडी वेडसर असावी. पण शीलवती पुढे बोलतच राहिली "कांही दिवसांपूर्वीच मध्यरात्रीच्या वेळीं एक कोल्ही ओरडत होती की नदीतून एका स्त्रीचे प्रेत वाहात चालले आहे. प्रेताच्या अंगावर बरेच दागिने आहेत. हे ऐकताच मी एक रिकामा घडा घेऊन नदीवर गेले. प्रेत पाण्यांतून बाहेर काढून त्यावरचे दागिने काढून घेऊन घड्यांत भरले. तो घडा जमिनीत एका ठिकाणी पुरला, अन् मग कोल्ह्यांना खायला मिळावं म्हणून प्रेत तेथेच टाकून आले. ह्या छोट्याशा चुकीमुळेच तुमच्या मनांत माझ्याविषयी शंका आली आणि माझी ही अशी परिस्थिती झाली."

हे उत्तर ऐकताच रत्नाकरला आश्चर्यही वाटले आणि त्याचबरोबर आपल्या सुनेची दयाही आली. शीलवतीने पुढे म्हटले "हे पहा, माझ्यावर ह्या पशुपक्षांची मोठी कृपाच आहे. तो कावळा केव्हापासून ओरडतोय की ह्या, झाडाखाली मोठा खजिना पुरलेला आहे."

त्याच क्षणी रत्नाकरने त्या झाडाखाली खड्डा खोदला. त्याला मोठाच खजिना सापडला. रत्नाकरच्या मनांत आपल्या सुनेबद्दल एकदम विश्वास अन् आदरभाव निर्माण झाला. त्याने शीलवतीला म्हटले, "मुली! मी तुला नीट समजूं शकलो नाही. मला ह्याच खरंच फार वाईट वाटतं आहे. चल, आता घरी चल बरं."

परतीचा प्रवास आरामशीर झाला. रस्त्यांत जेव्हां तेच वडाचे झाड दिसले तेव्हां रत्नाकरने विचारले, "माहेरी जाताना तू वडाच्या झाडाच्या सांवलीत कां बसली नाहीस?"

सूनेने उत्तर दिले, "वडाच्या झाडाच्या ढोलीत साप असतात अन् झाडावर बसलेल्या पक्षांची विष्ठा खाली पडते." रत्नाकरने हसून म्हटले, "हो, तू योग्यच बोललीस."

ह्यानंतर तेच शहर वाटेत लागले. तेव्हां शीलवतीने स्वतःच सांगितले 'ह्या शहरांत प्रवाशांच्या सोयीसाठी एकसुद्धा धर्मशाळा नाही. अगदी सहजासहजी कोणीही शत्रू हे शहर आपल्या कबजात घेईल."

ह्यानंतर कापणीला आलेले शेत लागले, तेव्हां शीलवतीने म्हटले, "ह्या शेतमालकाने जर शेतातील धान्य विकून, त्या पैशाचा सदुपयोग केला, तरच त्याला खरा फायदा होईल."

आणखी थोडे दूर गेल्यावर तोच नाला वाटेत लागला. तेव्हां शीलवती म्हणाली, "नाल्यांत दगड

थोंडे असतात तसेच अनेक जीवजंतूही; म्हणूनच पाण्यांतून जाताना नेहमी चपला घालूनच जावे." ह्यावर रत्नाकरने आपल्या सुनेच्या बुद्धिमत्तेची मनापासून प्रशंसा केली.

घरी परतताच रत्नाकरने घराची सारी जबाबदारी शीलवतीवर सोपवली. अजितसेनने मनोमन जाणले की शीलवती आता रत्नाकरच्या विश्वासास पात्र ठरली आहे.

त्याच वेळेला त्या देशाचा राजा नव्या मंत्र्याची नेमणूक करुं इच्छित होता. त्याने देशातील अनेक बुद्धिमंताना आमंत्रण पाठवून बोलावले आणि त्यांच्याबरोबर तो विचारविनिमय करूं लागला.

ह्याविषयीच खल चालू होता, त्यांच्या परीक्षा घेतल्या जात होत्या. अजितसेनही आपल्या पत्नीस घेऊन राजधानीला गेला, व राजाच्या धर्मशाळेत उतरला. राजाने अचानक सर्व पंडिताना विचारले, "राजाला जो लाथ मारेल, त्याला कोणती शिक्षा द्यावी?"

राजाकडून 'वाहवा' मिळवण्याच्या हेतूने सर्वच विद्वान अशी उत्तर देत होते की "अशा राजद्रोहास अगदी कडक शिक्षा दिली पाहिजे." कोणी म्हटले कीं अशा अपराध्याचे डोके उडवले पाहिजे.

अजितसेन सर्व प्रेक्षकांमध्ये बसून हे सर्व ऐकत होता. तत्क्षणी तो धावत पळत धर्मशाळेत पोचला अन् त्याने राजाचा प्रश्न शीलवतीस ऐकवला.

शीलवतीने अजितसेनला समजावून सांगितले 'अहो राजाला कोण बरं लाथ मारेल? एक तर शृंगारक्रीडेच्या वेळी प्रेमाने त्याची पत्नी किंवा त्याच्या मांडीवर खेळणारं छोटं मूल. ह्याची शिक्षा हीच की त्यांच्यावर अजून जास्त प्रेम करावं."

अजितसेनने दरबारांत परत येऊन पाहिले की लोक निरनिराळ्या प्रकारची उत्तरे देत होते.

थोड्या वेळानंतर सर्वच जण गप्प झाल्यावर अजितसेनने म्हटले, "महाराज! राजाला लाथ मारणाऱ्यांवर राजाने जास्तीत जास्त प्रेम करावे!"

बस! मग काय, अजितसेनला राजाचे मंत्री पद मिळाले. ह्यानंतर शीलवतीच्या मदतीने, राजाला वेगवेगळे पण योग्य सल्ले देणारा अजितसेन हा मोठा बुद्धिमान मंत्री म्हणून ओळखला जाऊं लागला.

